

Economisch - Statistische Berichten

48e JAARGANG - 6 NOVEMBER 1963 - No. 2413

REDACTEUR

van enkele tijdschriften zou om persoonlijke redenen gaarne een werkring aanvaarden in Apeldoorn, Zutphen of Arnhem en omgeving. Denkt hierbij aan een redactie, afd. voorlichting of afd. publiciteit.

Brieven onder r.r. E.-S.B. 45-2, Postbus 42, Schiedam.

Behoeft Uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet E.-S.B. voor Uw oproep in te schakelen. E.-S.B. biedt U een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Advertentie-afd. — Postbus 42 — Schiedam

HOLLANDSCHE SOCIETEIT VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.

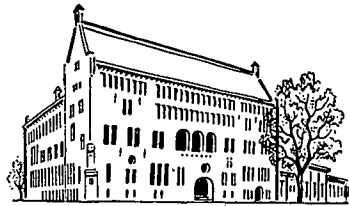

A^o 1807

.... meer dan
anderhalve eeuw
levensverzekering

HOOPDKANTOOR
Herengracht 475, Tel. (020) 22 13 22, AMSTERDAM C.
HEAD OFFICE FOR CANADA
Holland Life Building
1130 Bay Street, Tel. WA 5-4511, TORONTO.

Adviezen
bij de keuze
van beleggingen
en het sluiten
van alle
verzekeringen

R. MEES & ZONEN

BANKIERS EN ASSURANTIEMAKELAARS
ROTTERDAM

AMSTERDAM / 's-GRAVENHAGE / DELFT
SCHIEDAM / VLAARDINGEN / ALBLASSERDAM

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 347, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 34,—, overige landen
f. 36,50 per jaar (België en Luxemburg B.fr. 480).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer f. 1,25.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 02 60, toestel 908.

Advertentie-tarief: f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: H. W. Lambers; J. Tinbergen.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens
de Wilmaris; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Nederlands academici in 1930, 1947 en 1960

De volkstellingen van 1960, 1947 en 1930 verschaften het C.B.S. gegevens voor een publikatie over de academisch gevormden in ons land. Vooruitlopend op de toekomstige verschijning werd reeds een aantal resultaten gepubliceerd¹⁾. Uit de tabel blijkt dat het totaal aantal afgestudeerde academici toenam van ruim 23.000 (1930), ruim 40.000 (1947) tot ruim 68.000 in 1960. Deze verdrievoudiging betekende eveneens een stijging per 10.000 inwoners van de bevolking (van 25 jaar en ouder), nl. van achtereenvolgens 58, 79 tot 110. Ondanks de groei beliep het aantal academici in 1960 dus niet meer dan 1,1 pCt. — een cijfer dat weinig aanleiding geeft tot chauvinistische zelfgenoegzaamheid²⁾. De stijging na 1947 was tweemaal zo groot als in de periode 1930-1947. De gemiddelde groei per jaar wederom uitgedrukt per 10.000 inwoners, beliep in deze twee perioden resp. 2,4 en 1,2.

De ontwikkeling van het procentuele 'aandeel' van de verschillende „sectoren” en studierichtingen was verschillend. Groeisectoren waren de maatschappijwetenschappen (van 23,7 tot 27,3) en in mindere mate de exacte wetenschappen (van 29,5 tot 30,6). Achteruitgang was er voor de medische wetenschappen (van 29,7 naar 26,5) en de theologie (van 9,8 naar 7,6).

De groei van de maatschappij-wetenschappen was vooral een gevolg van die van de economische wetenschappen. Het aandeel van deze studierichting nam toe van 1,2 pCt. tot 4,2 pCt. (1947) en 6,8 pCt. (1960). In absolute getallen: van 284 tot resp. 1.734 en 4.648. Daarentegen was er een opvallende daling bij de rechtsgeleerdheid, nl. van 22,2 tot 17,1 pCt. Desalniettemin overtrof in 1960 het getal juristen nog met ruim 7.000 dat van de economen. De sociale wetenschappen kwamen op van 0,2 tot 1,8 pCt.; de indologie van 0,1 tot 1,6.

De, overigens geringe, toename van het aandeel van de exacte wetenschappen ging gepaard met een daling bij de technische wetenschappen. Weliswaar was er voor deze studierichting na 1947 een stijging, doch deze was niet voldoende om de daling in de jaren 1930-1947 te compenseren. Opvallend is het stijgende aandeel van de landbouw-

kundige ingenieurs, een ontwikkeling die tegengesteld is aan de teruggang van de agrarische beroepsbevolking. Bij de medische wetenschappen manifesteerde de daling zich vooral bij de geneeskunde. De tandheel- en diergeneeskunde gingen iets vooruit.

Interessant, vooral voor de betrokkenen, is de inkomenspositie. Ruim een derde van alle academici bleek een jaarinkomen van minder dan f. 12.000 te ontvangen. Dit gemiddelde werd overtroffen door de theologen (87,7 pCt.), de sociologen, sociaal-geografen enz. (58,6), de indologen (50,1), de economen (42,1) en de landbouwkundige ingenieurs (40,8). De juristen bereikten het gemiddeld niveau voor alle academici. Het percentage was bij de tandartsen het geringst: 5,3.

Er bleek een samenhang te bestaan tussen de inkomenspositie en de relatie zelfstandigen/„in dienstbetrekking”. Van de economen waren in 1960 88,3 pCt. „in dienstbetrekking”, van de sociologen enz. 97,5 pCt.³⁾. In de technische wetenschappen ging evenwel een hoog percentage voor „in dienstbetrekking” gepaard met een relatief laag cijfer (25 pCt.) voor de inkomensstrekkers met minder dan f. 12.000 per jaar. Van alle academici was drie kwart „in dienstbetrekking”, ook hier werd voor de juristen een overeenkomstig niveau genoteerd.

Voor 1947 publiceerde het C.B.S. ook percentages over de categorie hoogleraren, directeuren van N.V.'s, hogere ambtenaren e.d.: 9,3 voor de economen, 10,3 voor de technici en 5,7 voor de juristen. Het gemiddelde voor alle academici beliep 4,1 pCt. Tot slot nog een cijfer over de academische emancipatie van de vrouwen. Zij waren in 1930 vertegenwoordigd met 7,9 pCt. van alle academici; in 1960 was dit gestegen tot 13 pCt., overeenkomend met 28 per 10.000 vrouwelijke inwoners van 25 jaar en ouder.

M. H.

¹⁾ In het „Maandschrift van het C.B.S.” van augustus jl.

²⁾ De internationale positie wordt in een volgend artikel door Drs. P. A. Cornelisse behandeld.

³⁾ Hier speelt de „jeugd” van de studierichting ook een rol bij de inkomenspositie.

Afgestudeerde academici^{a)} naar studierichting en „sector”

	1930		1947		1960		Ink. < f. 12.000 p. j.
	abs.	pCt.	abs.	pCt.	abs.	pCt.	
Maatschappijwetensch.	5.572	23,7	10.483	25,6	18.675	27,3	
w.v. Econom. wetensch.	284	1,2	1.734	4,2	4.648	6,8	42,1
Rechtsgeleerdheid	5.231	22,2	8.235	20,1	11.715	17,1	34,5
Sociale wetensch. b)	43	0,2	276	0,7	1.210	1,8	58,6
Indologie	14	0,1	238	0,6	1.102	1,6	50,1
Exacte wetensch.	6.940	29,5	12.098	29,5	21.066	30,6	
w.v. Technische wetensch.	4.691	19,9	6.926	16,9	12.049	17,5	25,0
Wiskunde en natuurwetensch. c)	1.968	8,4	4.189	10,2	6.960	10,1	32,6
Landbouwkunde	281	1,2	983	2,4	2.057	3,0	40,8
Medische wetensch.	6.972	29,7	11.119	27,2	18.226	26,5	d)
Letteren, geschiedenis, psychologie, opvoedk.	1.727	7,3	3.293	8,1	5.508	8,0	48,4
Godgeleerdheid	2.296	9,8	3.922	9,6	5.216	7,6	87,7
Totaal	23.507	100	40.915	100	68.691	100	34,6

a) Incl. kandidaats ex. theologie. Excl. volledig R.K. grootseminarie en kand. ex. econ. wetensch. b) Sociologie, sociale geografie enz. c) Incl. farmacie. Excl. Natuurkundige Aardrijkskunde. d) Geneeskunde: 19,7 pCt., Tandheelkunde: 5,3 pCt.; Diergeneeskunde: 11,4 pCt.

INHOUD

Nederlands academici in 1930, 1947 en 1960....	Blz. 1031
De veranderde plaats van de arbeid in onze samenleving, door Prof. Dr. J. Tinbergen.....	1032
Naar een nieuw evenwicht; economisch beleid en sociale politiek, door Drs. R. P. Haveman.....	1036
Prijsstijging als middel tot evenwichtsherstel, door Prof. Dr. F. Hartog.....	1039
De produktie in 1964; een jaar met 53 loonweken, door Drs. A. M. H. Pennartz.....	1041
De toekomst van de olievoorziening, door Drs.	

I. Pels	1042
Ingezonden stuk:	
Schrijvers en cijfers - feiten of ficties?, door Drs. J. J. Klant met een naschrift van Drs. C. de Koning	1045
Boekbespreking:	
Prof. Dr. W. J. van de Woestijne: Essay on the Long Term Value of Money, bespr. door Prof. Dr. H. W. J. Bosman.....	1046
Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman..	1047

De veranderde plaats van de arbeid in onze samenleving

Het studium generale in dit lustrumjaar.

Het studium generale zal, ter ere van het vijftigjarig bestaan van de Nederlandsche Economische Hoogeschool, dit jaar gewijd zijn aan een onderwerp dat een brede maatschappelijke betekenis heeft en dat ook voor onze hogeschool een belangrijk arbeidsveld is: de veranderde plaats van de arbeid in onze samenleving. Een economische hogeschool zal steeds grote belangstelling voor het wel en wee der bevolking in het algemeen hebben; het is dus een natuurlijke zaak dat zij bij haar jubileum bijzondere aandacht geeft aan de plaats die een groot deel van de bevolking in de samenleving innam, toen, in 1913, en nu, in 1963.

In 1913 waren wij bijna aan het einde van een periode, bijna aan een drempel in de geschiedenis. Er was, levensgroot, het sociale vraagstuk en een scherpe antithese tussen arbeidersbeweging en burgerij: de arbeidersbeweging leefde uit de hoop van een nieuwe en een betere tijd. Sindsdien is er zeer veel gebeurd; nieuwe tijden zijn inderdaad gekomen. Zij waren in sommige opzichten een ongekende opgang; daarnaast de meest schokkende drama's.

Twee oorlogen en een zware economische depressie waren het raam waarbinnen deze drama's zich voltrokken. Doch er is ook een niet te geloven ontwikkeling van het menselijk denken en kunnen geweest en vele zijden van de menselijke aard zijn stelselmatig onderzocht door de nieuwe takken van wetenschap, die nu ook in onze hogeschool hun plaats gevonden hebben. In de reeks voordrachten, waarvan dit de eerste is, zullen vertegenwoordigers van ettelijke takken van dit menselijk denken en doen hun visie geven op ons onderwerp.

Wat is er in feite veranderd?

Zoals ik reeds zeide, is er, ondanks de tegenslagen die ik noemde, toch een zeer sterke ontwikkeling geweest, met name in de materiële produktie en daardoor ook in het reële loon van de arbeider, wanneer men de vijftigjarige periode overziet. Een enkel cijfer kan daarbij boekdelen spreken. Zo nam van 1910 tot 1960 het reële inkomen per hoofd van onze bevolking toe van 60 tot 132 (waarbij 1953 = 100 is gesteld), dat is dus meer dan een verdubbeling ondanks oorlogen en crisis.

Ook enkele van de technische vindingen die het meest het leven van het arbeidersgezin van elke dag beïnvloeden mogen worden genoemd. Denken wij aan de stofzuiger, de radio, de televisie, de wasmachines, de kunstvezels, plastics, en de bromfiets. Het is een revolutie in het huiselijk leven geweest die door technici en industriëlen is mogelijk gemaakt en waarvan de bijdrage tot het levensgeluk niet gemakkelijk overschat kan worden. Weliswaar werd een deel van deze verbetering in de goederenvoorziening gekocht door een werksfeer met meer tempo en meer gelijktijdige aandacht; men denke aan de huidige buschauffeur in vergelijking tot de vroegere koetsier.

Naast de absolute veranderingen tellen echter ook zwaar de relatieve veranderingen. De beschikbare gegevens zijn geen van alle ideaal. Naar mijn smaak zijn nog de meest belangwekkende die van het Centraal Bureau voor de

NEDERLANDSCHE ECONOMISCHE HOOGESCHOOL HOGESCHOOL VOOR MAATSCHAPPIJ- WETENSCHAPPEN

Studium generale lustrumjaar

In het kader van het studium generale voor het lustrumjaar 1963-1964 van de N.E.H. hield Prof. Dr. J. Tinbergen op dinsdag 5 november jl. als eerste een voordracht over het onderwerp: „De veranderde plaats van de arbeid in onze samenleving”. Een resumé van dit inleidende college is hiernaast afgedrukt. De volgende sprekers zijn:

- 19 november 1963: Prof. Dr. Friedrich Karrenberg, hoogleraar in de sociale ethiek te Keulen
- 26 november 1963: Prof. Dr. R. F. Beerling, hoogleraar in de wijsgerige sociologie te Leiden
- 3 december 1963: Prof. Jhr. Dr. D. J. van Lennep, hoogleraar in de psychodiagnostiek van de volwassen mens en psychologie van menselijke relaties in samenleving en groep te Utrecht
- 4 februari 1964: Dr. David Morse, directeur-generaal van het Internationaal Arbeidsbureau te Genève
- 11 februari 1964: Ir. P. H. Bosboom, organisatie-adviseur te Amsterdam
- 18 februari 1964: Prof. Dr. J. A. A. van Doorn, hoogleraar in de sociologie te Rotterdam
- 3 maart 1964: Ir. A. H. Ingen Housz, oud-directeur van de N.V. Kon. Ned. Hoogovens en Staalfabrieken te IJmuiden
- 10 maart 1964: Prof. Dr. H. Popitz, hoogleraar in de sociologie te Basel.

Plaats: Aula van de N.E.H., Pieter de Hoochweg 122, Rotterdam. Tijd: dinsdagmorgen 11.30 uur.

Statistiek, gepubliceerd in de „Statistische en Econometrische Onderzoekingen” van het 2e kwartaal 1960 (blz. 57). Het gaat om de cijfers die de gemiddelde relatieve afwijking aanduiden die bestaat tussen het inkomen van alle burgers afzonderlijk en het gemiddelde inkomen.

In 1921 (en ook nog omstreeks 1928) bedroeg de gemiddelde relatieve afwijking 72 pCt. en in 1955 60 pCt. De inkomensverdeling was in 1921 dus even scheef als een waarbij de ene helft van de bevolking 172 en de andere helft 28 verdient, en in 1955 even scheef als een waarbij de ene helft 160 en de andere helft 40 verdient. Na correctie voor de invloed van de belastingen worden de hiervoor genoemde cijfers voor 1921: 162 en 37, en voor 1955: 147 en 53. Dit betekent dat er in de verdeling der inkomens wel een duidelijke verbetering is ingetreden, doch dat er toch nog altijd aanzienlijke verschillen bestaan. Ten dele zijn deze aan verschillen in leeftijd toe te schrijven. In ons land wordt overigens waarschijnlijk de verbetering in de inkomens der laagstbetaalden nog steeds wat beperkt — in vergelijking tot de ons omringende landen — door de sterkere bevolkingsdruk.

Een belangrijke factor ten goede is de politiek van volledige werkgelegenheid geweest, die sedert de tweede wereldoorlog is gevoerd; daardoor is niet alleen de massale armoede van vroegere crisisjaren uitgebannen, doch ook de onderhandelingspositie van de arbeiders in de loonstrijd geheel veranderd.

Dat brengt ons op een ander component van het arbeidersbestaan, waarvan het belang na het baanbrekende werk van Hendrik de Man ¹⁾ sedert de jaren twintig meer en meer is ingezien: de sfeer in het bedrijf, het „plezier in het werk” (Ydo) ²⁾ en meer in het algemeen de *psychologie van het bestaan*. Mede door de volledige werkgelegenheid is, naar Ter Hoeven in zijn belangwekkende onderzoeken nog eens heeft bevestigd, de vroegere autoritaire sfeer in vele bedrijven veranderd. Door de verhoogde concurrentie van de zijde der bedrijven om de arbeiders en arbeidsters, wordt tegenwoordig veel meer aandacht besteed aan wat de werkomgeving plezierig maakt. Ik wil niet verzwijgen dat daarbij nu soms weer excessen naar de andere kant optreden, zoals botte onverschilligheid ten aanzien van de kwaliteit van het werk. Slechts de besten aan weerszijden hebben sinds lang getracht om het menselijk element in de maatschappelijke verhoudingen te verzorgen, ook wanneer zij daartoe niet gedwongen werden. Zo werd bij Stork reeds in 1874 een pensioenfonds, in 1884 een weduwen- en wezenfonds opgericht; in 1885, onder omstandigheden van ernstige crisis, werden niet alleen de lonen en salarissen, doch werd ook de rente met 10 pCt. verlaagd — een poging tot het verdelen van de lasten, ook al kan men op deze laatste poging nog wel wat afdingen. Tot deze „besten” zou ik ook graag rekenen de leiders van de productie-coöperaties, waarvan er enige — zoals De Ploeg en het Havenbedrijf Transitoveem — succes in zaken hebben geपाard aan een geheel nieuwe vorm van menselijke verhoudingen in het bedrijf.

Het *maatschappelijk aanzien* van de arbeid is, evenwijdig hiermee, eveneens sterk verhoogd. Voorshands is dit het duidelijkst het geval aan de top der arbeiders- en ondernemersorganisaties. Wat heeft dit alles in de sfeer van de *cultuur* betekend? De sociologen hebben ons hierover, als wij het nog niet zelf bemerkten hadden, belangwekkende mededelingen te doen. In tegenstelling tot wat de socialistische denkers van vijftig jaar geleden gedacht en gehoopt hadden, heeft zich, in de woorden van Ter Hoeven ³⁾, een grootscheeps verburgerlijgingsproces afgespeeld. In objectieve termen drukt Mevrouw Verwey ⁴⁾ het aldus uit, dat de verschillen in cultureel patroon tussen arbeiders, boeren en intellectuelen afnemend zijn.

Tot besluit van dit zeer gedrongen overzicht over wat er in ons land en de vergelijkbare omringende landen is veranderd in de positie van de arbeid, nog een enkel woord over de politieke verhoudingen. Deze zijn in veel opzichten veel stabiel geweest dan men in 1913 onder de leiders der arbeiders geloofde en hoopte. Betekent dit dat de denkbeelden, in en omstreeks 1913 verkondigd, zich niet verspreid hebben? Het tegendeel is waar. Vele dezer denkbeelden hebben hun weg gevonden naar de programma's van bijna alle partijen.

Het beeld van de veranderde positie van de arbeid dat wij nu gegeven hebben is, als het juist is, toch nog in hoge mate onvolledig, omdat het uitsluitend een beeld voor Noordwest-Europa is. In minder gelukkige landen, waar

veelal de hartstochten veel hoger oplaaien dan bij ons, is de maatschappelijke evolutie dienovereenkomstig met soms grote oscillaties gepaard gegaan en de fascistische episode kan als een der slingeringen worden gezien, al is dit een te simpele weergave. De grote tegenstellingen in het internationale leven van vandaag zijn nauw verbonden met de machtsovername van de communistische partijen in eerdere van de wereld en met de ontkolonisering. Deze tegenstellingen zijn echter oneindig gevaarlijker geworden dan zij geweest zouden zijn in het technisch milieu van vijftig jaar geleden, omdat de kernbewapening als factor is gaan meespelen.

Hoe belangrijk ook, deze internationale tegenstellingen zijn intussen niet het enige nieuwe gevaar dat het menselijk leven bedreigt. Wij leven daarnaast — en slechts ten dele daarmee verbonden — ook nog in een cultuurcrisis, die zich uit in een verslapping van de moraal en in een gebrek aan idealen ⁵⁾, waardoor de materiële verworvenheden dreigen te verzanden in een kortzichtig jagen naar genot. Na het wegvallen van oude waarden moeten wij de nieuwe vinden, die zinvol verbonden moeten zijn met de oplossingen der voor ons liggende vraagstukken.

Hoe ziet de arbeider het vandaag?

De plaats van de arbeid in onze samenleving wordt niet alleen bepaald door de feitelijke veranderingen die zich hebben voltrokken. Zij is voor een belangrijk deel ook bepaald door de inzichten, de gevoelens en de wensen van de dragers van de arbeid, die ik nu maar kortheidshalve als arbeiders aanduid. Het is in het bijzonder interessant om te weten wat de arbeidersjeugd denkt en voelt, want zij zal grotendeels de arbeidersgroep van de toekomst zijn en hun daden zullen afhangen van hun inzichten en gevoelens.

Binnen wij met het onderwerp van de *inkomens*. Het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie (N.I.P.O.) heeft verleden jaar een uitvoerig onderzoek ingesteld naar de meningen over dit onderwerp ⁶⁾ en o.m. gevonden dat een duidelijke meerderheid der ondervraagden van mening was dat de inkomensverschillen in ons land te groot zijn. Een soortgelijk resultaat werd gevonden door Ter Hoeven ⁷⁾ bij een onderzoek onder Rotterdamse havenarbeiders, waarbij overigens slechts 54 pCt. van mening was dat het arbeidersaandeel in de welvaart onrechtvaardig is.

Een tweede complex van factoren werd belicht in het bekende onderzoek van Haveman ⁸⁾, getiteld „De ongeschoolde arbeider”. Haveman stelde vast dat als groep de door hem onderzochten (overigens ten dele kleine zelfstandigen) zich niet met de bestaande samenleving verbonden voelen, doch zich eerder als tot deze in een tegenstelling staand gevoelen en gedragen.

De algemene indruk die men verkrijgt uit vele soortgelijke onderzoeken en de eventuele eigen contacten is, dat nog veelal het gevoel overheerst dat er „ten slotte niet veel veranderd is”, een opvatting van scepticisme die enigszins correspondeert met de houding van een bredere groep van jeugdigen dan alleen jonge arbeiders, een houding die aanleiding heeft gegeven tot de benaming „die skeptische

¹⁾ Voor een recente belichting van De Mans werk zie: A. M. van Peski, „Hendrik de Man. Ein Wille zum Sozialismus”, Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik 8, 1963, blz. 183.

²⁾ M. G. Ydo: „Plezier in het werk”, Leiden 1947.

³⁾ P. J. A. ter Hoeven: „Havenarbeiders van Amsterdam en Rotterdam”, Leiden 1963, blz. 57.

⁴⁾ H. Verwey-Jonker: „Het patroon van onze vrijetijdsbesteding”, Paraat 1963, blz. 170.

⁵⁾ F. L. Polak: „De toekomst is verleden tijd”, Utrecht 1955.

⁶⁾ H. Daudt en H. de Lange: 63 pCt. van de gezinnen in Nederland meent: er heerst welvaart in het eigen gezin. „Ariadne” 1962, blz. 360.

⁷⁾ P. J. A. ter Hoeven, blz. 245.

⁸⁾ J. Haveman: „De ongeschoolde arbeider”, Assen 1952.

Generation" voor de huidige jonge generatie. Tot een zeker scepticisme en een zekere mate van onbevredigdheid heeft o.m. bijgedragen het toegenomen besef van de ingewikkeldheid der vraagstukken die men tegenkomt bij pogingen tot het veranderen van de maatschappelijke structuur. Diezelfde ingewikkeldheid heeft er in menig geval ook toe geleid dat zelfs in communistische landen soms de oorspronkelijke opvattingen moesten worden verlaten, om plaats te maken voor opvattingen en oplossingen die veel dichter bij de westerse liggen dan men vijftig jaar geleden zou hebben gedacht. Ook het omgekeerde is echter waar ⁹⁾.

Wanneer men zich tracht te realiseren, welke *wensen* op het ogenblik het sterkst leven bij de arbeidende bevolking, dan is er wel in de eerste plaats de wens die bij ons allen op de voorgrond staat in dit nieuwe tijdvak van de kernenergie: dat ons een kernoorlog worde bespaard. Daarnaast bestaan echter nog zeer uitgesproken wensen ten aanzien van de inkomens- en vermogensverdeling. Er moge dan het een en ander veranderd zijn, men voelt nog steeds een grote tegenstelling tussen wat ons omtrent de ideale verhouding tussen mensen wordt geleerd door het Christendom of in het gezin en wat de maatschappij op dit stuk aan werkelijkheid te zien geeft. Ten slotte bestaat er een groot aantal wensen van kleiner formaat. Wat ons land betreft is onlangs nog weer eens een overzicht van een aantal belangrijke wensen en de daarmee verbonden kosten samengesteld door het Centraal Planbureau ¹⁰⁾.

Tracht ik de situatie samen te vatten: er is ongetwijfeld een tempering van de tegenstellingen, die in 1913 bestonden, bereikt; er is een zeker begrip en zelfs waardering ontstaan voor wat een aantal figuren uit de bedrijfsleiderswereld presteert, hetgeen zijn weerslag vindt in een duidelijk gewijzigde houding en status van de arbeidersvertegenwoordigers in ons gemengd maatschappelijk stelsel en zich uit in een aanmerkelijk groter rust in de sociale wereld. Doch men zou zich vergissen als men meende dat het sociale vraagstuk is opgelost of de grens van het oplosbare heeft bereikt.

Perspectieven voor de oplossing der niet-opgeloste vraagstukken.

Zoals reeds aangekondigd, zullen in deze serie van voordrachten verschillende sprekers een aantal facetten van ons onderwerp belichten, waarbij ieder uiteraard zijn eigen mening zal geven. Ik zal mij veroorloven mijn mening in algemene zin tot slot van deze inleidende voordracht te formuleren.

Het is allereerst nodig op te merken, ter voorkoming van misverstanden, dat niet alle vraagstukken oplosbaar zijn. We verkeren overigens in de omstandigheid dat als we een der moeilijkste vraagstukken niet zullen kunnen oplossen, het niet meer nodig zal zijn om de andere op te lossen. De oplossing van dat moeilijkste vraagstuk ligt echter voldoende buiten het terrein van ons onderwerp van heden om mij een excuus te geven er thans aan voorbij te gaan. Ik volsta er mee te herhalen wat eminente geleerden hebben gesteld, nl. dat een veel groter deel van onze middelen moet worden besteed aan onderzoek ten behoeve van de vrede. Ik wil mij concentreren op ons vraag-

stuk, nl. dat van de plaats van de arbeid in de engere zin, d.w.z. in onze landen, mede omdat ik geloof dat de oplossing van het vraagstuk van de plaats van de arbeid in de ontwikkelingslanden eveneens van ons voorbeeld zal afhangen.

Wij hebben in de laatste decennia enkele duidelijke *grenzen* leren kennen, grenzen aan de uitwerking van enige middelen van sociaal-economische politiek. Heel duidelijk zijn er grenzen aan de loonpolitiek. Er zijn ook bepaalde grenzen aan de belastingpolitiek, met name aan die van de indirecte en de inkomstenbelasting, ofschoon er over dit laatste punt nog wat meer onzekerheid heerst. Er zijn ten slotte grenzen aan wat bereikt kan worden door een politiek van beter onderwijs. Wellicht zijn wij echter hier toch nog heel wat verder van de grens verwijderd. Ook zijn er grenzen aan de mogelijkheden van ons fundamentele middel tot groepsbesluitvorming, de parlementaire democratie. Zo stuit een verdere verwerkelijking van de democratie in het bedrijf op bijv. een gebrek aan bereidheid tot het dragen van verantwoordelijkheid bij wat potentieel de vertegenwoordigers van de arbeid zouden zijn. Een andere grens van de democratie ontmoet men daar waar het element van de groepsbelangenvertegenwoordiging te sterk op de voorgrond komt. Een der remedies kan zijn gelegen in het geven van invloed aan onafhankelijke algemene deskundigen. De algemene deskundige moet in het bijzonder deskundig zijn op het gebied van het behartigen van het algemeen belang of wel het afwegen van de groepsbelangen.

Ik vraag mij af of wij ook een begrenzing in de mogelijkheden der democratie moeten zien in het verschijnsel van de verstarring van de aanhang der partijen in ons land. De verschillen in inzicht die de basis van de partijvorming zouden moeten zijn, zijn in veel opzichten verdwenen. Over sommige problemen denken alle partijen bijna gelijk; andere, soms belangrijke, problemen worden door geen enkele hunner aan de orde gesteld. Ik denk aan het probleem van de destructieve uitwerking van een aantal films op de jonge generatie of, minder belangrijk, aan het probleem van de schade die het motorverkeer, naast zijn kennelijke voordelen, in toenemende mate aan ons allen berokkent.

Ondanks allerlei grenzen is er voor met verbeeldingskracht toegeruste deskundigen nog steeds een groot aantal mogelijkheden om onze samenleving te veranderen en met name de plaats van de arbeid daarin te verbeteren.

Wat de *verhoudingen in het bedrijfsleven* betreft, heb ik reeds gesproken over enkele pioniers en hun pogingen om de verhoudingen binnen het bedrijf te veranderen. Niet zo lang geleden heeft Prof. Kuin, een der directeuren van Unilever, een man van een rijke en geschakeerde ervaring, zich verdiept in de vraag, hoe de bedrijfsverhoudingen omstreeks 2000 zouden zijn ¹¹⁾. Hij zegt daarvan o.m.:

„Er blijft dus ook in de onderneming van de toekomst een wezenlijke taak voor de leiding over: uitoefening van het gezag... en bepaling van de strategie... Maar... de stijl van de bedrijfsleiding gaat wel sterk veranderen... Tot die nieuwe stijl behoort ook het afstand doen van het patriarchale... Taakopdracht en regeling van werkomstandigheden zullen meer en meer plaats vinden op een wijze die de personeelsleden in hun waarde laat en tot hun recht laat komen... Dat zal in het jaar 2000 gemakkelijker zijn dan nu, omdat dan het klassekarakter van onze samenleving aanzienlijk zal zijn verzwakt...”

⁹⁾ J. Tinbergen: „Do communist and free economics show a converging pattern?”, *Soviet studies* XII, 1961, blz. 333.

¹⁰⁾ Centraal Planbureau: „Toeneming en besteding van het nationale inkomen in de komende vier jaren”, 's-Gravenhage 1963.

¹¹⁾ P. Kuin: „Toekomstperspectieven” in „Maatschappij-Belangen”, 125, 1961, 0.688.

Wat de *economische politiek* betreft is er een groot aantal mogelijkheden op internationaal terrein. Hierbij gaat het er vooral om, om de plaats van de arbeid in minder ontwikkelde landen meer in overeenstemming te brengen met de eisen van menselijkheid. Het komt mij voor dat ook voor de ontwikkelde landen de moderne ontwikkeling van de economische wetenschap nieuwe mogelijkheden heeft doen zien. Er is bijv. alle aanleiding tot een nieuwe discussie over de meest gewenste hoogte van de vermogensbelastingen — zowel over de vermogensbelasting in engere zin alsook over de successierechten en de vermogenswinstbelastingen. Ik meen dat men te lang bevreesd is geweest voor een hoger peil, eventueel een invoering van deze belastingen waar ze nog niet bestaan. Een der argumenten is geweest, dat daardoor het spaarpeil zou worden aangetast. Bij de tegenwoordige stand van zaken is het altijd mogelijk om een daling van de particuliere besparingen te compenseren door een stijging van de besparingen in de overheids sfeer. Het komt mij dogmatisch voor om bij voorbaat te stellen dat de overheidssector zich minder snel moet ontwikkelen dan de particuliere sector.

De kernvraag bij de beoordeling van deze kwestie moet een afweging zijn van de dringendheid der behoeften die door de overheid kunnen worden bevredigd tegenover die der behoeften die beter in de particuliere sfeer kunnen worden bevredigd. Bij dit laatste gaat het om de zuiver technische vraag van de produktiewetten van de goederen en diensten die de meest dringende behoeften kunnen bevredigen. Bij het bestaan van externe effecten en van technische overcapaciteit aan het geheel van de deelbaarheden van de activiteit waarom het gaat het beste worden uitgevoerd in de overheids sfeer. Bij afwezigheid dezer kenmerken kunnen particulieren zich beter bezighouden met de betrokken activiteiten. Aldus kan een zinvolle scheiding van de volkshuishouding in een publieke en een particuliere sector worden verkregen. Interessanterwijze kan men daarbij betogen dat ook de spaaractiviteit door externe effecten gekenmerkt wordt en derhalve althans ten dele in de publieke sector dient te worden uitgevoerd. Bij dit alles moet men niet vergeten dat de activiteit van de publieke sector evenzeer de bevrediging van particuliere behoeften beoogt, als de activiteit van de particuliere sector en niet aan het misverstand ten slachtoffer vallen als zou een uitbreiding van de publieke sector de bevrediging van particuliere behoeften in de weg staan.

Naast de belastingpolitiek wordt thans meer en meer betekenis gehecht, voor een verdere vermindering van de inkomensverschillen, aan het verder uitbreiden van de mogelijkheden tot onderwijs en opleiding. Om tot aanvaardbaarder verhoudingen tussen de inkomens van verschillende groepen te komen, kan men ervoor zorg dragen dat relatief meer personen een hogere kwalificatie voor het

productieproces verkrijgen. Ook al zijn er grenzen en ook al is er het een en ander op dit gebied tot stand gekomen, er is nog aanmerkelijk meer mogelijk. Dit wordt voor ons land alleen reeds duidelijk uit de achterstand die wij hebben in het aantal studenten uit zgn. eenvoudige milieus, een achterstand bij de ons omringende landen.

Wellicht mag men hopen dat, indien op deze beide gebieden — dat van de vermogensbelasting en dat van de opleidingsmogelijkheden — forse veranderingen worden aangebracht, een grotere bereidheid tot betere prestaties eveneens kan worden gewekt. Door dit alles zou nog een belangrijke schrede in de richting van een betere samenleving kunnen worden gezet.

Ik wil eindigen met een paar opmerkingen over een vraag die in 1913 velen in ons werelddeel bezig hield en thans in de hoge internationale politiek steeds opnieuw besproken wordt: zal het socialisme zegevieren? Het zal u niet verbazen wanneer ik daarover allereerst opmerk dat deze vraag voor een deel een woordenspel is geworden; doch toch maar voor een deel. Het woord socialisme heeft een zo betoverende klank voor zeer velen gekregen, dat het door een gehele reeks politieke leiders en bewegingen gebruikt is voor eigen doeleinden; het is een dier woorden geworden die men niet meer kan gebruiken zonder er een omschrijving bij te geven. Ik zal niet de omschrijving gebruiken die door de Marxistische denkers over dit onderwerp is gelanceerd: een maatschappij waarin de eigendom van alle produktiemiddelen openbaar is. Ik meen namelijk, dat de ontwikkeling van het denken en de ervaring hebben geleerd dat een dergelijke maatschappij niet optimaal is. Ik zal het socialisme ook niet omschrijven als een bus-overwinning, waarbij de meerderheid der stemmen op de democratisch-socialistische partijen wordt uitgebracht: bepaalde socialistische denkbeelden zijn immers al lang door andere partijen ook aanvaard. Ik zie het eerder als *de toestand, waarbij de gemeenschap het laatste woord heeft over de wijze waarop de produktiemiddelen worden gebruikt en waarbij het maximum van gelijkheid tussen de burgers is bereikt*. Het is duidelijk dat wij naar deze toestand toe bewegen.

De moderne socialistische bewegingen zijn er in het begin trots op geweest, dat zij in tegenstelling tot de utopisten van daarvoor, wetenschappelijk dachten. Dit thema zal opnieuw de volle aandacht moeten hebben. Socialistische voorstellen zullen dan onweerstaanbaar zijn, wanneer zij met het wetenschappelijk inzicht, maar dan dat van vandaag, stroken. Een aantal stellingen van de moderne welvaartstheorie kunnen daarbij goede uitgangspunten vormen. Ik hoop dat aldus een verhoogde wetenschappelijke activiteit, ook van de Nederlandsche Economische Hoogeschool, bouwstenen kan aandragen zowel voor een verdere vernieuwing van onze samenleving als voor het uitbannen van wetenschappelijk niet-houdbare opvattingen.

J. T.

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Naar een nieuw evenwicht

Economisch beleid en sociale politiek

Sociale politiek is in de contemporaine geschiedenis van ons land in feite een vergeten hoofdstuk. In de na-oorlogse jaren is de loonpolitiek — naar thans blijkt, te lang — uitsluitend gezien als een instrument van *economisch beleid*, als een onderwerp van macro-economische calculatie. Eindelijk worden wij, door weinigen voorzien, op forse wijze geconfronteerd met een sociaal-politieke werkelijkheid, die sedert lang begraven scheen onder overleg-op-het-hoogste niveau, ruimte- en produktiviteitsberekeningen. Berichten over stakingen en stakingsdreiging, stevige looneisen en gespierde taal van vakbondsleiders behoren weer tot de dagelijkse krantenkost.

Het Nederlandse volk weet in brede lagen met deze situatie nog niet goed raad. Het ging ogenschijnlijk alles zo rustig, rationeel en ordelijk. Pater Hoefnagels kon worden beschouwd als een irreële onruststoker. Alleen in Nederland kon het gebeuren, dat in een nauwelijks polemische vorm, de functie van de vakbeweging discutabel kon worden gesteld. Tussen een op goedwillendheid gebaseerd ondernemersbeleid en het wakend oog van de overheid bestaat volgens Van Esveld nauwelijks ruimte voor een „Fremdkörper” als de vakbeweging, laat staan voor de democratische legitimiteit van sociaal-politieke conflicten, divergerende belangen en wensen ¹⁾. Zijn Eindhovense collega Wemelsfelder sprak zich zo mogelijk nog scherper uit over de rol van de economische machtsblokken, maar met name van de vakbeweging in het maatschappelijk verdelingsproces.

Alvorens hen hierover aan te vallen, dient men zich wel bewust te zijn van het feit, dat zij beiden in toegespitste vorm de consequentie hebben getrokken uit het maatschappelijk bestel, zoals dit in ons land (publiekrechtelijk) structuur en (economisch-politiek) inhoud scheen te hebben gekregen. Dit aspect van de zaak is in de op hun uitlatingen gevolgde reacties niet of nauwelijks belicht. In het feit, dat ook de aangevallen partij (nog) geneigd was, de status quo in het sociaal-economisch beleid zij het met de nodige amendementen als juist te aanvaarden, ligt mogelijk de verklaring voor het feit, dat het niet tot een heftiger uiteenzetting is gekomen ²⁾.

Ik haal deze geschiedenis niet op, om daarmee de discussie opnieuw aan te wakkeren. In de door Van Esveld en Wemelsfelder verkondigde stellingen werd echter een in ons land sterk levende opvatting tot haar logische consequentie doorgetrokken. Men dient niet te vergeten, dat aan ons economisch-politieke stelsel in wezen ten grondslag ligt de opvatting, dat de nationale welvaart volgens berekenbare normen van rechtvaardigheid, objectiviteit en economische doelmatigheid verdeeld zou kunnen worden en dient te worden. Het accepteren van dit zowel sociaal-ethische als economisch-politieke postulaat kan bijna niet anders dan uitmonden in een negatief waarde-oordeel over

de rol en de functie van de vakbeweging in onze samenleving.

Indien er objectieve en berekenbare absolute normen voor een rechtvaardige inkomensverdeling zouden bestaan, dan kan men het aan de „deskundigen” overlaten deze vast te stellen en aan de overheid ze te effectueren. Iedere interventie van de vakbeweging kan dan slechts resulteren in een verstoring van de sociale vrede en in inflatiegevaar en ten koste gaan van de vergeten groepen. Als men dan voorts nog van mening is, dat vakbondsactie geen wezenlijke en blijvende wijziging in het patroon van de nationale inkomensverdeling ten gunste van de loontrekkenden tot stand kan brengen, dan is daarmee het vonnis over de vakbeweging wel geveld.

Indien de explosieve ontwikkeling van de afgelopen maanden dus iets geleerd heeft, dan is het dunkt mij toch wel, dat een dergelijke (in het bovenstaande overgesimplificeerde) visie op de sociale structuur van een democratische industriële samenleving bezijden de realiteit blijft. De navolgende overweging past wonderwel op de situatie waarin wij thans verkeren:

„The attempt to explain the curious contrasts of the picture as it now stands in purely economic terms is found to be inadequate: such explanation can indeed be made intellectually coherent, but only at a heavy price in the sacrifice of contact with reality” ³⁾.

Vanuit een overtrokken „economistische” visie op het sociale gebeuren kan men slechts concluderen tot een maatschappelijk verdelingsproces gebaseerd op (overheids)beleid en niet op (machts)politiek, dat het een zaak dient te zijn van rationele „policy” en niet van irrationele „power-politics”. De feitelijke ontwikkeling van de laatste maanden heeft het onhoudbare van deze opvatting aangetoond. De rol van de economist heeft, naar thans gebleken is, een te zwaar accent gekregen. In de voortreffelijke bijdrage van Van de Woestijne in „E.-S.B.” van 9 oktober jl. is dit het scherpst onderkend en erkend ⁴⁾. Zijn slotsom is:

„Wij dachten de toestand economisch te beheersen en te kunnen blijven beheersen en wij ontdekken plotseling dat wij deze niet beheersen en dat het evenmin zeker is dat wij in korte tijd weer een voldoende greep op het gebeuren kunnen krijgen”.

Duidelijk stelt hij, dat het sociaal-economisch beleid teveel is beheerst door abstracte postulaten en theoretische constructies, waarvan ik noem:

1. de aanname, dat het handelen in de economische sfeer alleen door economische verhoudingen wordt bepaald;
2. het werken met economische modellen van groten-deels lineaire, functionele verbanden tussen de grootheden.

Het gevolg is: „een principiële verschil tussen de wereld van het handelen, van het gebeuren en de „denk”-beelden, die wij daarvan vormen, deels om de feitelijke wereld te verklaren, deels ook om haar te sturen”. Met deze erkenning zijn wij toch wel een heel eind verwijderd van een op tiende procenten nauwkeurig, macro-economisch verantwoorde richtlijn voor het loonbeleid.

³⁾ Barbara Wootton: „Social Foundations of Wage Policy”, London 1956, blz. 161.

⁴⁾ Prof. Dr. W. J. van de Woestijne: „Umwertung aller Werte” in „E.-S.B.” van 9 oktober 1963, blz. 946-948.

¹⁾ Prof. Mr. N. E. H. van Esveld: „De toekomst van de vakbeweging” in „E.-S.B.” van 24 oktober 1962 en „Drie vitale problemen: taken voor vakbeweging en ondernemer” in „E.-S.B.” van 20 maart 1963.

²⁾ Ik verwijs in dit verband naar het bezadigde commentaar van Drs. D. Roemers: „Terugtocht der Professoren” in „E.-S.B.” van 17 april 1963, blz. 375-377.

Deze relativering van de rol van de wetenschap der economische politiek is dunkt mij realistisch. Sociale processen laten zich blijkbaar niet dwingen in het keurslijf van economische modellen, de economische subjecten laten zich niet zonder meer sturen op het kompas van de econometrie. Pogingen om de recente gebeurtenissen eenzijdig te verklaren in termen van economische relaties, zoals de vraag- en aanbodverhoudingen op de arbeidsmarkt of de inter-Europese loonverhoudingen hebben dan ook weinig zin. Interessant en relevanter schijnt mij de vraag, hoe het te verklaren is, dat in Nederland zo lang een in de wereld uniek stelsel van centraal geleide loonbeheersing kon worden volgehouden.

Eén van de „menselijke” factoren zou in dit verband kunnen zijn, dat bij mijn weten nergens een zo groot aantal bekwame economen een rechtstreekse invloed op het vakbondsbeleid heeft, als hier te lande. Mogelijk moet de crisis van het ogenblik worden gezien in relatie met het bereikte welvaartsniveau in de zin zoals het door de bekende Engelse socialistische politicus Crosland wordt gesteld: „Social politics are characteristic of periods of prosperity, rising incomes, full employment and inflation. . . .”⁵⁾ Hoe het zij, wij dienen dunkt mij te aanvaarden, dat, hetgeen wij nu meemaken een vrij radicale omslag betekent in het sociale regime waaronder wij sedert 1945 hebben geleefd. Het voortbestaan van de Stichting van den Arbeid schijnt weer verzekerd. Desondanks meen ik toch dat er sprake is van een wezenlijke wijziging in onze industriële verhoudingen.

Tijdens het N.V.V.-congres van 19 oktober jl. heeft Roemers er geen twijfel over laten bestaan, wat in de keuze tussen de Stichting en een goed functionerende vakbeweging zou prevaleren. Geleidelijk aan heeft het verschijnsel zich toegespitst, dat de vakorganisaties hun greep op de werknemers begonnen te verliezen. Op 20 maart 1963 betoogt Van Esveld in dit blad, dat de band tussen vakorganisatie en leden nadelig wordt beïnvloed „omdat de grote massa der arbeiders ondanks de propaganda wel voelt bij wie de uiteindelijke zeggenschap in de verbetering der arbeidsvoorwaarden berust”. Dat het vertrouwen in de overheid als een „benevolent father” onder de Nederlandse werknemers toch blijkbaar niet zo groot was, zien we thans dagelijks. Althans een deel van deze „grote massa der arbeiders” schijnt meer heil te zien in spontane actie, wilde stakingen e.d., hetgeen er mede op wijst, dat er een vertrouwenscrisis met betrekking tot de vakbeweging bestaat. Daarmee staat het voortbestaan van een „goed functionerende vakbeweging” op het spel en het is op zichzelf reeds teveel gevraagd, dat een zo belangrijke maatschappelijke institutie dit lijdelijk over zich heen zou laten komen.

De toestand van vandaag leert ons, dat het alternatief: vertrouwen in de overheid of vertrouwen in de vakbeweging, niet opgaat. De democratische rechtsorde kan in de vrije industriële samenleving slechts goed functioneren, indien er een krachtige goed georganiseerde vakbeweging bestaat. De vakbeweging kan haar rol in het maatschappelijk bestel slechts spelen, indien de blijkbaar aangetaste vertrouwensband tussen werknemer en vakbeweging wordt hersteld.

⁵⁾ C. A. R. Crosland: „The Future of Socialism”, London 1957, blz. 197.

Beleg modern beleg in Interunie

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617. Den Haag

(I. M.)

Er dient ons dus alles aan gelegen te zijn, dat de vakbeweging deze crisis te boven komt. De enigen, die, om met Van de Woestijne te spreken, weer „voldoende greep op het gebeuren kunnen krijgen”, zijn de vakorganisaties zelve en zulks uitsluitend met sociaal-politieke middelen. Dit betekent onvermijdelijk, dat er een andere „stijl” in onze industriële verhoudingen zal komen, dat er minder overlegd en meer geëist zal worden. Dit betekent met andere woorden, dat er een zekere verschuiving zal plaatsvinden van het economisch beleid naar de sociale machtspolitiek.

Er zullen er velen zijn, die dit zullen betreuren. Het lijkt mij echter van weinig werkelijkheidszin getuigen, indien men de ogen sluit voor het onvermijdelijke van deze ontwikkeling. Zoals ik reeds eerder in dit blad heb gesteld, is het in ons land een wijdverbreide mening, dat sociale tegenstellingen en belangenconflicten niet „comme-il-faut”, of sterker gezegd, sociaal-ethisch niet te verantwoorden zijn⁶⁾. Op het niveau van de onderneming wordt daarbij de „bedrijfsgemeenschap” als ideaal gesteld, met de ondernemingsraad als institutionele uitdrukking. Ook op het hogere sociale vlak ziet men veelal een (positief-negatief) tegenstelling tussen algemeen belang en groepsbelang. Ik moet bekennen, dat ik met het begrip algemeen belang, zolang het in deze tegenstelling gevangen is, de grootste moeite heb. Ik kan het mij in deze zin niet anders voorstellen dan als een boven de realiteit van de in de samenleving concreet aanwezige interessen zwevende abstractie.

Bovendien bergt het poneren van deze tegenstelling het gevaar in zich, dat men daarmee (ongewild) het fundament van een democratische samenleving ter discussie stelt. Immers, en hier ligt een parallel met hetgeen ik in het voorgaande heb gesteld met betrekking tot de verantwoordelijkheid van de overheid inzake de loonvorming, indien „het algemeen belang” een concreet, door ieder gelijkelijk te ervaren realiteitsgehalte zou bezitten, dan is het de taak van de overheid, dit tegen alles in te effectueren. De democratische rechtsorde berust echter op de grondslag van het pluraliteitsbeginsel. Uiteenlopende inzichten, wel degelijk ook belangen, moeten in de democratie tot hun recht komen. Ook de overheid kan en mag als hoedster van het algemeen belang hier niet aan voorbij gaan.

De moderne democratie is maatschappelijk gezien een systeem van „checks and balances”, een „concept of countervailing power”. Georganiseerde belangengroepen, ook de werkgevers- en werknemersorganisaties, maken er een integrerend deel van uit. Men construeert ook niet te licht een tegenstelling tussen het dragen van macht en verantwoordelijk handelen. De vakbeweging heeft na de oorlog het volle gewicht van haar grote macht en invloed in de schaal gelegd ter verwezenlijking van de vijf desiderata

⁶⁾ Zie „E.-S.B.” van 10 en 17 juli 1963.

van het nationaal economisch-politieke beleid. Zij is hierbij gegaan tot de uiterste grens van hetgeen kon worden verwacht. Men zou de situatie van het ogenblik als volgt kunnen karakteriseren:

„To demand of the union movement at precisely this moment that it accept responsibility for a rational wage policy means, in effect, to demand that it oppose the members just when the promised land seems to be in reach”⁷⁾.

Het is wat de huidige situatie betreft voorts mogelijk een parallel te trekken met hetgeen zich omstreeks 1955 in de Bondsrepubliek heeft voltrokken. Ook in West-Duitsland heeft de vakbeweging zich geruime tijd vrijwillig beperkingen opgelegd ter ondersteuning van de wederopbouw van het economisch potentieel. Met het doorzetten van het „Wirtschaftswunder” is hieraan, zij het in een minder abrupte vorm dan thans in Nederland, een einde gekomen. De forse stijging van het Duitse loonniveau in de afgelopen jaren dient in dit licht te worden gezien.

Betekent dit alles nu, dat we als gevolg van een soort sociaal-politieke wetmatigheid in de situatie komen te verkeren, dat de vakbeweging met terzijdestelling van alle verantwoordelijkheidsbesef een „rücksichtslose” machts-politiek zal geen voeren? Ik weiger dit te geloven. Tegenover een volledige indentificatie met en onderschikking aan het overheidsbeleid staat als tegenpool, de aan de Amerikaanse mijnwerkersleider John Lewis toegeschreven uitspraak: „The president of the United States is paid to look after the national interest; I am only paid to look after the economic interest of the coalminers”.

Tussen deze extremen dient de vakbeweging de bij de huidige maatschappelijke verhoudingen passende plaats te vinden. Het ene uiterste betekent in feite, zoals achter het ijzeren gordijn, het einde van de vrije onafhankelijke vakbeweging, het andere leidt tot een economische en sociale chaos. In de gecompliceerde en verweven sociaal-economische structuur van onze samenleving is een uitsluitend op georganiseerde machtsstrijd gebaseerde loonvorming niet meer een aanvaardbaar alternatief. De Duitse metaalstaking van voorjaar 1963 levert in dit opzicht een bijzonder illustratief voorbeeld. Niet alleen in Nederland, ook in landen als West-Duitsland en Groot-Brittannië wordt, zij het van tegenovergestelde richting uit, gezocht naar het juiste evenwicht tussen vrijheid en gebondenheid, tussen „Tarifautonomie” en een nationaal-economische fundering van het loonbeleid.

In Nederland is de slinger teveel doorgeslagen naar de overheidsinvloed op de loonvorming. Men heeft het te eenzijdig gezien als een economische categorie met veronachtzaming van de sociaal-politieke implicaties. Wat wij nu meemaken is een reactie hierop. Dat de slinger te ver naar de andere kant zal doorslaan, is, dunkt mij, niet waarschijnlijk. Wel is het te verwachten, dat er harder onderhandeld zal worden en dat de arbeidsvrede wel eens vaker verstoord zal worden dan in het verleden het geval was. De Nederlandse werkgevers zullen — zeker in het geval van meer ondernemingsgewijze differentiatie — recht-

⁷⁾ P. F. Drucker: „The New Society”, Torchbook Ed. 1962, blz. 117.

VOOR UW BANKZAKEN

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

streeks geconfronteerd worden met de noodzaak, dit hardere onderhandelingsspel te voeren en soms „neen” te moeten zeggen zonder zich op een andere instantie te kunnen beroepen. Voor de vakorganisaties doemt levensgroot op, het probleem van hun interne structuur en de verhouding tussen de centrales en de bonden.

Gezamenlijk zullen werkgevers en werknemers moeten trachten geschikte vormen te vinden voor een juist evenwicht tussen looncoördinatie en onderhandelingsvrijheid⁸⁾. We zullen door de zure appel van de huidige moeilijkheden heen moeten. Het in de afgelopen jaren bewezen verantwoordelijkheidsbesef der sociaal-politieke leiders staat er borg voor, dat de zaak niet uit de hand zal lopen.

Ik heb in het bovenstaande getracht een geluid te laten horen, dat enigermate afwijkt van de wijze waarop thans de discussie rond het vraagstuk van de loonvorming wordt gevoerd. Vanuit een uiteraard persoonlijk gekleurde visie op de sociale werkelijkheid en onder erkenning van de subjectieve waarde-oordelen, welke hierbij impliciet meespelen, heb ik echter getracht een zinvolle bijdrage in deze discussie te leveren. Ik ben dit artikel begonnen met de stelling, dat sociale politiek in ons land een vergeten hoofdstuk is. Wij zijn op min of meer hardhandige wijze geconfronteerd met het feit, dat een, zoals door Derksen⁹⁾ aangetoond, economisch-politiek geslaagd loonbeleid, stuit op blijkbaar onoverkomelijke sociaal-politieke, zo men wil sociaal-psychologische, grenzen. De beoefening van de sociale wetenschappen heeft zich in ons land niet of nauwelijks uitgestrekt tot het bestuderen van sociaal-politieke structuren en processen. Wij hebben in dit opzicht een achterstand in te halen. Dit klemt des te meer nu we in een geheel nieuwe situatie komen, welke bepaald zeer grondige doordenking vraagt.

Het is dringend noodzakelijk, zulks ook met het oog op onze plaats in het Europa van vandaag en morgen, dat wij ons, meer dan tot dusver, gaan bezig houden met hetgeen zich in de ons omringende landen op sociaal-politiek gebied afspeelt. Dat de sociaal-politieke wetenschap tot op dit moment te weinig aandacht heeft gehad is, naar mijn stellige indruk mede te wijten aan het feit, dat wij in een zekere zelfgenoegzaamheid ons hebben afgesloten van een wereld waarin de sociaal-politieke werkelijkheid zich feller en directer opdrong dan thans ook hier het geval is.

Vlaardingen.

R. P. HAVEMAN.

⁸⁾ De wijze waarop in Zweden door overleg op het niveau der centrale organisaties het loonbeleid gecoördineerd wordt, is nadere bestudering alleszins waard. In ieder geval treffen we in dit land een situatie aan waarbij een grote mate van arbeidsvrede gepaard gaat met een zeer hoge organisatiegraad.

⁹⁾ Dr. J. H. Derksen: „Nationale Loonpolitiek. Experiment of Instrument?”, 's-Hertogenbosch 1963.

Overweegt U eens ook **E.-S.B.** in Uw publiciteit te betrekken!!!

Prijsstijging als middel tot evenwichtsherstel

Inleiding.

In een vorig nummer van dit tijdschrift heb ik getracht aan te tonen dat om verschillende redenen een flinke opwaartse herziening van ons prijspeil wenselijk is, en dat de komende sprongsgewijze verhoging van het loonpeil een goede gelegenheid biedt om een belangrijke stap in de juiste richting te doen. Men kan zelfs op goede gronden betogen dat de versterkte loonstijging het voornaamste doel (ontspanning van de arbeidsmarkt bij zo gering mogelijke verslechtering van de betalingsbalans) zoveel te beter kan bereiken naarmate zij meer door een prijsstijging wordt begeleid ¹⁾.

Daarbij heb ik mij ten dele afgezet tegen een artikel van Drs. A. A. van Ameringen, waarin hij betoogt dat de ongewenste nevengevolgen van de loonsverhoging niet moeten worden opgevangen door prijsstijging, maar door een deel van de loonstijging te blokkeren en te behandelen als later uit te keren investeringsloon ²⁾. Het woord was dus weer aan Van Ameringen, en hij heeft er geen gras over laten groeien door te repliceren in het vorige nummer van dit tijdschrift. Als de lezers het nog niet moe zijn is het nu mijn beurt weer. Omdat het over belangrijke vragen gaat waag ik het maar, aan te nemen dat men nog wat geduld voor deze kwestie over heeft. Daarbij zal het artikel van Van Ameringen zoveel mogelijk op de voet worden gevolgd.

De betalingsbalans.

Van Ameringen stelt dat het bestrijden van inflatie door prijsstijging gelijkstaat met het uitdrijven van de duivel door Beëlzebub. Ik geloof dat het niet beter kan worden geformuleerd. De vraag is echter: wie is de duivel en wie is Beëlzebub? Wij moeten hier invoeren de begrippen *bestedingsinflatie* en *prijsinflatie*. Als we bestedingsinflatie willen bestrijden of voorkomen, kan het een effectief middel zijn, daartoe prijsinflatie op te roepen. Er kunnen in het binnenland dan minder goederen worden gekocht, zodat er ook minder wordt ingevoerd, of meer overschiet voor uitvoer. Een voorwaarde is daarbij natuurlijk dat de nominale inkomens niet of minder stijgen, dan wel dat de prijsstijging een zodanige herverdeling teweegbrengt, dat de bestedingsneiging gemiddeld afneemt.

Zo hebben we het ook gedaan bij de bestedingsbeperking van 1957, waarbij als instrumenten tot opvoering der prijzen gebruikt zijn verhoging der indirecte belastingen, verlaging van prijssubsidies en verhoging van de tarieven der openbare nutsbedrijven. Door deze middelen te hanteren werd voldaan aan de voorwaarde dat de inkomens niet mogen meestijgen. Prijsstijging staat dan geheel gelijk aan een afroming van koopkracht.

Wanneer prijsstijging wel leidt tot een overeenkomstige stijging van de nominale inkomens, kan zij toch remmend inwerken op een bestedingsinflatie door inkomensherverdeling. Dit is de situatie waarmee wij thans in hoofdzaak te maken hebben. Er komt een bepaalde loonstijging, en de vraag is, hoever dit moet doorwerken in het prijspeil, daar-

bij zoveel mogelijk acht gevend op de eisen van de betalingsbalans. Dan lijkt mij de conclusie onontkoombaar dat, hoe meer het prijspeil mee omhooggaat, hoe meer dit het koopkrachteffect van de loonstijging zal verzwakken, en dus hoe meer de betalingsbalans zal worden ontzien. Meer prijsstijging bij een gegeven loonstijging betekent immers dat koopkracht wordt overgeheveld van arbeiders naar niet-arbeiders, en de marginale bestedingsneiging van de eerste groep is ongeveer het dubbele van die der tweede groep.

Blijkens een berekening van het Centraal Planbureau leidt dan ook iedere 3 pCt. waarmee het prijsniveau stijgt als gevolg van een bepaalde loonsverhoging, tot een verbetering van de betalingsbalans met f. 100 mln. ⁴⁾. Van Ameringen kijkt blijkbaar alleen naar het prijseffect. Keynes heeft ons echter geleerd dat we ook het koopkrachteffect in onze beschouwing moeten opnemen. In dit geval is het koopkrachteffect overheersend, omdat de loonstijging toch al in volle omvang in de uitvoerprijzen tot uitdrukking komt, ongeacht wat wij met de binnenlandse prijzen doen.

Nu zegt Van Ameringen dat een dergelijk voorstel werkelijkheidsvreemd is, want men moet de harteklop van zijn tijd beluisteren. Ik weet niet wat dat is, maar ik weet wel wat onze volkshuishouding thans nodig heeft. Dat is een flinke loonstijging om een eind te maken aan de spanning op de arbeidsmarkt, en dan met zodanige begeleidende maatregelen dat de betalingsbalans zo weinig mogelijk wordt benadeeld. Aan deze eis voldoet alleen een loonsverhoging met een aanzienlijk compenserende prijsstijging.

Het ideaal der prijsstabiliteit.

Beëlzebub is dus, als het op de betalingsbalans aankomt, zo kwaad nog niet. Maar misschien vertoont hij zijn duivelse aard pas goed als we de gevolgen voor de vergeten groepen bezien. Dat is de tweede verdedigingslinie van Van Ameringen.

Helpen we de vaste inkomenstrekken door wenselijke aanpassingen zo lang mogelijk uit te stellen? Misschien, maar dan toch slechts tijdelijk, en ten koste van onevenwichtigheden elders in het economisch proces. Dat de betalingsbalans dan de dupe wordt hebben we reeds gezien. Bij een niet volledig doorberekende loonsverhoging komen bovendien de liquide middelen en daarmee de investeringsmogelijkheden van het bedrijfsleven in de knel. Aan huurverhoging valt niet te ontkomen omdat het dwars tegen alle economische wetten in gaat dat het meest schaarse artikel in ons land het minst in prijs is gestegen. Aanpassing der kostprijsverhogende belastingen is vereist omdat anders de economische grenzen binnen de E.E.G. niet kunnen worden opgeruimd. Op deze beide punten moeten we meteen nog nader terugkomen.

⁴⁾ Centraal Economisch Plan 1960, blz. 68.

(I. M.)

voor uw
Effectenzaken
NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

¹⁾ „Loonsverhoging of prijsverhoging?” in „E.-S.B.” van 23 oktober jl.

²⁾ „Investeringsloon, uitweg voor de loonpolitiek” in „Het Parool” van 15 oktober jl.

³⁾ „Loonpolitiek en inflatiebestrijding” in „E.-S.B.” van 30 oktober jl.

Er is op algemeen niveau nog het argument dat we deze aanpassingen zo lang mogelijk moeten uitstellen en niets vrijwillig uit handen moeten geven. Dat is echter precies wat mij verkeerd voorkomt. Nu hebben we een geschikte gelegenheid om enkele belangrijke stappen in de richting van een evenwichtig prijsniveau te doen. Als we een groot deel van de loonsverhoging opsouperen, moeten we maar afwachten wanneer zich weer zulk een kans zal voordoen. Dan kunnen we er misschien niet meer aan ontsnappen op een veel ongunstiger tijdstip. Ik kan het niet anders dan kortzichtig vinden als we deze kans tot althans gedeeltelijke aanpassing zouden vergooien.

Huurverhoging.

Het lijkt mij toe dat alle argumenten vóór en tegen huurverhoging nu langzamerhand wel zijn genoemd en dat het weinig zin heeft daaraan nog veel aandacht te besteden. Laat ik met enkele woorden volstaan, en dan naar aanleiding van de opmerkingen die Van Ameringen hierover maakt. Hij twijfelt in de eerste plaats aan de invloed die huurverhoging zal hebben op de evenwichtsherstellende krachten van vraag en aanbod, wegens de lage elasticiteiten. Naar ik meen moet men hiermee zeer voorzichtig zijn. Inderdaad zijn de elasticiteiten op korte termijn waarschijnlijk vrij laag, maar dit neemt niet weg dat zij toch in de gewenste richting voeren. Bovendien werken zij op lange termijn vermoedelijk veel sterker. De evenwichtsherstellende kracht van het prijsmechanisme wordt gemakkelijk onderschat door degenen die snelle resultaten willen zien. Het is een invloed die constante druk in de juiste richting uitoefent, en deze niet aflatende evenwichtskracht kan nooit door het veel ruwere overheidsingrijpen worden vervangen. Bovendien, als huurverhoging pas op lange termijn ten volle haar heilzame werking uitoefent is er reden te meer om het zo snel mogelijk te doen. Wij zijn al veel te veel achterop geraakt.

Van Ameringen brengt ook de inducerende invloed van huurverhoging op de bouwkosten ter sprake. Het lijkt mij inderdaad niet onmogelijk dat iets dergelijks zal optreden. Echter alleen op een bouwmarkt die bekneld zit tussen overheidsvoorschriften. Het is waarschijnlijk dat op een markt waar de bouwnijverheid veel meer de kans krijgt initiatief te ontplooiën, de wal vanzelf het schip zal keren.

Verder zijn er dan nog de andere-door mij genoemde voordelen van huurverhoging, t.w. het ongedaan maken van scheefte trekkingen in de inkomensverdeling, doordat iemands reële inkomsten thans in belangrijke mate bepaald wordt door het bouwjaar waarin zijn woning tot stand is gekomen, en het verminderen van de langzamerhand ondraaglijk geworden last van de woningbouwsubsidies.

Kostprijsverhogende belastingen.

In ons land bedragen deze ongeveer 10 pCt.; in de andere E.E.G.-landen gemiddeld ongeveer 15 pCt., met slechts een geringe spreiding. Hier zijn wij dus kennelijk uit de pas. Het is weliswaar nog niet de voornaamste rem die het goederenverkeer binnen de E.E.G. beperkt, maar het kan dit op den duur worden, omdat aanpassing naar alle waarschijnlijkheid een kwestie van lange adem is. Daarom, als we dit toch aan zien komen, laten we er dan iedere keer als het mogelijk is vast wat aan doen. Zo lang de kostprijsverhogende belastingen niet zijn gelijkgeschakeld, is de minst slechte manier, dat we ons behelpen met een vereffeningssysteem aan de grens, maar die grenzen willen we nu juist laten verdwijnen.

voor uw Assurantiezaken

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

(I. M.)

De meest gewenste politiek is dus niet, zoals Van Ameringen voorstelt, de aanpassing zo lang mogelijk te rekken, maar juist deze zo snel mogelijk in werking te zetten. Van belang kan daarbij ook zijn dat er ruimte komt voor het omlaag brengen van de sterk opgeschroefde progressie der directe belastingen, met name in gevallen waarin deze duidelijk nadelig inwerkt op de neiging tot produktieve inspanning. Dan wordt er dus naar twee kanten een wenselijke aanpassing bereikt.

Het investeringsloon.

Van Ameringen komt zelf met het investeringsloon als middel om de bestedingsinflatie te beteugelen. Ik acht dit een minder deugdelijk middel dan prijsstijging, omdat daardoor al de prijsstijgende invloeden boven ons hoofd blijven hangen, en bovendien de aanspraken van de arbeiders op het voorlopig geblokkeerde loon. Daarmee worden alle kiemen gelegd voor een inflatie in de toekomst.

Op mijn argument dat een gedeeltelijk geblokkeerde loonsverhoging voor de arbeiders niet erg aantrekkelijk is, antwoordt Van Ameringen dat het vermoedelijk altijd nog beter is dan een loonsverhoging die grotendeels door een prijsstijging wordt ongedaan gemaakt. Dit is echter geen juiste vergelijking. Bij het invoeren van een stelsel van loonblokkering gaat het immers om een structurele wijziging in het beloningssysteem, waar men voor goed aan vast zit. Dat er deze keer een belangrijke prijsstijging optreedt als compensatie van een loonsverhoging is daarentegen een incidentele kwestie, die zich misschien maar één maal in deze mate van dringendheid voordoet.

Wat de administratieve complicaties voor de ondernemingen betreft meent Van Ameringen dat deze wel mee zullen vallen: het gaat slechts om één kolommetje extra op de staten voor de loonbelasting. Maar dat is nu iets waartegen ik heb willen waarschuwen. Wij moeten niet één kolommetje er bij hebben, maar er moeten vele kolommetjes af gaan. De hele vereenvoudiging van het stelsel van sociale verzekering is daarop gericht.

Wat zijn wij Nederlanders toch sterk in het oproepen van administratieve rompslomp. Het lijkt wel of Van Ameringen een prijsvraag beantwoordt, met als opdracht bij een gegeven loonstijging een stelsel te ontwerpen dat op een zo ingewikkeld mogelijke wijze de inflatoire gevolgen daarvan bestrijdt. Er moeten personeelsrekeningen komen (voor iedere werknemer afzonderlijk), regelingen omtrent deblokkering, misschien moeten er speciale beleggingsinstellingen worden gecreëerd, en er zijn bijzondere regelingen voor de ambtenaren nodig.

Neen, dit is niet de aangewezen weg. Ik heb in ieder geval lering getrokken uit de huurblokkering van enkele jaren geleden, waarin ons perfectionisme zichzelf ad absurdum heeft gevoerd. Wanneer het water onze erfvijand is, is het perfectionisme onze erfzonde. Beide moeten we bestrijden, het laatste in onszelf zowel als in anderen.

Haren (Gr.).

F. HARTOG.

De produktie in 1964:

Een jaar met 53 loonweken

In zeer vele bedrijven, in het bijzonder daar waar de weeklonen een overwegend bestanddeel van de kosten uitmaken, worden de periodieke bedrijfsoverzichten, zoals de balans en exploitatie-overzichten w.o. omzet-, kosten- en winstoverzichten, opgemaakt over perioden die met een volledige loonweek eindigen. Deze werkwijze ligt voor de hand, omdat men dan de veelal wekelijks opgemaakte berekeningen van omzet, gewerkte uren en betaalde lonen enz. niet behoeft te splitsen en te verdelen over meerdere perioden.

Deze methode brengt voor de periodieke resultatenbeoordeling geen moeilijkheden zolang iedere periode eenzelfde aantal volledige weken telt, hetgeen doorgaans het geval is bij kwartaal- en jaaroverzichten. Het jaar 1964 vormt in dit opzicht evenwel een uitzondering. Indien men namelijk een blik op de kalender slaat, dan ziet men, dat het jaar 1964 bij de bovengenoemde indeling van volledige loonweken van zondag t/m zaterdag, begint op 29 december 1963 en eindigt op zaterdag 2 januari 1964. Dit jaar telt dus in totaal 53 complete weken.

Dit is een natuurlijk gevolg van het feit dat het normale kalenderjaar 365 dagen telt en dus iets meer dan 52 weken heeft, waardoor het surplus aan dagen in een bepaald jaar opgenomen moet worden. Het schrikkeljaar 1964 telt bovendien een extra dag. Een verdergaande oriëntatie van de kalender toont aan dat 1964 van de 371 beschikbare dagen, na aftrek van 2 weken vakantie en van de zaterdagen, zon- en feestdagen: 248 werkdagen telt, dus 6 werkdagen meer dan de normale jaren. Voor het bedrijfsleven betekent dit rekenkundig een verhoging van de produktie over 1964 van 2,48 pCt. t.o.v. voorgaande, normale jaren. Voor iedere miljoen gulden omzet zou dus een méér-omzet ontstaan van f. 24.800. Dit is in meerdere opzichten een niet te verwaarlozen factor.

T.o.v. de arbeidsproductiviteit levert 1964 bij een gemiddelde van 1.800 arbeidsuren per man per jaar, na aftrek van ziekte en overig verlet, een produktiviteitsstijging op van ca. 45 arbeidsuren per man. Bij vergelijkende analyses tussen diverse perioden zal men hiermee terdege rekening moeten houden. Dit geldt niet alleen voor de jaarcijfers,

waar de afwijking, zoals boven is vermeld 2,48 pCt. bedraagt, doch in nog sterkere mate voor kortere perioden, zoals bijv. kwartaalcijfers.

Het vierde kwartaal 1964 telt, indien men dit laat aanvangen op 27 september 14 weken, die 68 werkdagen opleveren, tegenover een gemiddelde van 60 werkdagen in de overige kwartalen. Aldus bezien vertoont het vierde kwartaal door deze rekenkundige toevalligheid dus een afwijking van 13,3 pCt. naar boven.

Ook in die bedrijven, waar men voor het vergelijkbaar maken van periodecijfers de oplossing gevonden heeft door het boekjaar in te delen in 10 perioden van ieder 5 weken (de 2 vakantieweken tellen niet mee), betekent het jaar 1964 in dit opzicht een streep door de rekening. Immers, hier telt de laatste periode: 6 weken met 28 werkdagen. Dat is 3,6 dag, ofwel 15 pCt. méér dan het gemiddelde van voorgaande perioden.

In statistisch opzicht zullen dus de jaarcijfers over 1964 waar het absolute economische prestatiegegevens betreft, niet zonder meer vergelijkbaar zijn met die over andere jaren. Men zal met een correctiefactor rekening moeten houden; dit geldt m.i. eveneens voor de vergelijkingscijfers per jaar of kwartaal, zoals deze o.a. door diverse statistische bureaus worden opgemaakt. Uiteraard spelen genoemde afwijkingen alleen een rol bij absolute prestatiecijfers per periode en niet bij gemiddelde prestatiecijfers per eenheid. De gemiddelde prestatie per man per dag behoeft geen wijziging te ondergaan.

Naast dit overwegend economisch facet, heeft dit probleem uiteraard nog andere facetten, o.m. op fiscaal gebied in het bijzonder daar, waar de progressiviteit in de belastingtarieven een overwegende rol speelt. Immers, doordat de produktie-omvang, c.q. de omzet-grootte in 1964 hoger is dan normaal, zoals hierboven aangetoond, zullen doorgaans ook de winstcijfers hoger komen te liggen.

Dit betekent, dat de winstcijfers, die onderhevig zijn aan progressieve tarieven, zoals het geval is in de „Inkomstenbelasting” en de „Vennootschapsbelasting” door deze toevalligheid relatief zwaarder belast worden. De meerwinst, die ontstaat door de hogere produktie in het „administratiejaar” 1964 zal voor een onevenredig groot deel aan de

fiscus toevallen. Om die reden kan het gewenst zijn om het „administratiejaar” 1964, dat 371 dagen telt, dan niet te laten samenvallen met het „belastingjaar”, dat normaliter 365 dagen telt.

Wat het sociale aspect betreft nog even het volgende: de extra vakantiedag die de werkgevers in de metaalnijverheid indertijd in het vooruitzicht hebben gesteld, welk voorbeeld mischien in enkele andere bedrijfstakken navolging vindt, blijkt nu in dit licht bezien, voor 1964 niet zo'n overmatig gul gebaar te zijn.

Breda.

Drs. A. M. H. PENNARTZ.

Jaarkalender 1964

	januari	februari	maart	april	mei	juni
z	29 5 12 19 26	2 9 16 23	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
m	30 6 13 20 27	3 10 17 24	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
d	31 7 14 21 28	4 11 18 25	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30
w	1 8 15 22 29	5 12 19 26	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
d	2 9 16 23 30	6 13 20 27	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
v	3 10 17 24 31	7 14 21 28	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
z	4 11 18 25	1 8 15 22 29	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
	juli	augustus	september	oktober	november	december
z	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
m	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28
d	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29
w	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
d	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31
v	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25 1
z	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26 2

Opn.: De vet vermelde data betreffen feestdagen.

Meermalen wordt de vraag gesteld of de olie als energievorm haar aandeel in de voorziening van de vraag naar brandstof zal kunnen handhaven. Immers, berekend op de huidige groeivoet van het olieverbruik is de nu bekende primaire reserve aan ruwe petroleum nauwelijks tot 1980 toereikend. Schaarste aan olie en stijgende exploratie- en exploitatiekosten zullen tot hogere verbruikersprijzen moeten leiden. Deze voorstelling is niet juist. Enerzijds neemt de verhouding tussen de bekende reserve en de wereldolieproductie per jaar nog steeds toe, anderzijds blijken er voor produktiviteitsverbeteringen in de olie-industrie nog belangrijke mogelijkheden open te staan. Prijsstijging als gevolg van schaarste en toenemende produktiekosten ligt dan ook niet in de lijn der verwachting.

De toenemende belangrijkheid van petroleum is o.a. aan de steeds stijgende belangstelling voor de wereld-oliecongressen af te meten: de na-oorlogse congressen moesten telkens een schrikbarend gegroeid aantal deelnemers herbergen. In Frankfurt am Main, de uitverkoren stad waar dit jaar van 19 tot 27 juni het 6e Wereld Oliecongres gehouden werd, was dit aantal reeds gestegen tot méér dan 6.000 man.

De argeloze deelnemer, die de eerste maal de immense congresshal betreedt om zijn „Unterlagen” in ontvangst te nemen, voelt zich plotseling opgenomen in een gigantische organisatiemachinerie, die in één week tijd het gehele programma — gelukkig punctueel — afdraait. Het gevoel van verbijstering zakt echter sne!, want het blijkt, dat vele lezingen; die door honderden, zo niet duizenden, bijgewoond worden interessant materiaal bieden en dat de deelnemers gelukkig ook de tijd gelaten wordt het gehoorde nader te bediscussieren. Van enkele economische aspecten zal nu in dit artikel getracht worden een samenvatting te geven.

Olie neemt in het economisch bestel een steeds grotere plaats in. Deze uitspraak is een gemeenplaats, maar niettemin is het een goed uitgangspunt om na te gaan wat dit voor de toekomst betekent. De groei van de wereldvraag naar olie wordt voor de naaste toekomst geschat op ruim 5 pCt. per jaar. Op wat langere termijn bezien zal dit groeipercentage geen daling vertonen wanneer de ontwikkeling in de jonge landen mede in aanmerking wordt genomen. Deze constante groei betekent dat het verbruik van olie in het jaar 2000 berekend wordt op ongeveer 7½ mrd. ton. De grootte van deze vraag kan aan enkele wereldproduktiecijfers ¹⁾ van olie uit afgelopen jaren aanschouwelijk worden gemaakt:

TABEL 1. *Wereldproductie van olie*

jaar	in mln. ton	basis 1961 = 100
1901	23	2
1911	47	4
1921	105	9
1931	188	17
1941	304	27
1951	587	53
1961	1.098	100
2000	7.500 (geschat)	681

Bron: Torrey, Moore en Weber: „World Oil Resources”.

De toekomst van de olievoorziening

Enkele notities naar aanleiding van het 6e Wereld Oliecongres

Uit dit staatje blijkt dat elke 30 à 40 jaar de produktie (en het verbruik) met een factor 7 vermenigvuldigd is of — tot het jaar 2000 — zal worden. De grote vraag is nu, of het in de toekomst mogelijk zal blijken jaarlijks telkens stijgende hoeveelheden olie te produceren en of de afzet daarvan kan geschieden tegen een prijs, die substitutie door andere brandstofvormen, speciaal de kolen, verhindert. In het kolen-oliedebat dat de laatste jaren in Europa op gang is gekomen behoren de prijs van olieprodukten en de te produceren hoeveelheden ruwe olie tot de factoren die doorslaggevend worden geacht voor de toekomst van de in de afgelopen jaren reeds zwakker geworden positie van de Europese kolenmijnindustrie.

Achtereenvolgens bespreken we de situatie met betrekking tot de aardoliereserve en de relatie tussen exploratie, winning en raffinage van ruwe olie en de verbruikersprijs.

Aardoliereserves.

Bezien we de verhouding tussen de primair aanwezige reserve aan ruwe olie, bekend per 1 januari 1962 en de in 1961 geproduceerde hoeveelheid olie — nl. 37 — dan is de indruk daarvan niet bemoedigend. Gegeven een jaarlijkse groei van 5 pCt. van de wereldvraag naar olie betekent de reserve per 1 januari 1962 dat het jaar 1980 nauwelijks zou worden gehaald. Dit beeld echter is niet juist. Niet gelet moet worden op de actuele verhoudingen maar op haar relatieve stijging ten opzichte van nieuw ontdekte olielagen en toenemende produktie.

Tabel 2 geeft, gemeten in een vijftal peiljaren, het verloop weer van de in deze peiljaren geproduceerde hoeveelheid olie, de aan het eind van elk jaar bekende primaire reserve en de ratio reserve-produktie.

¹⁾ We gebruiken cijfers betreffende de produktie van olie in plaats van verbruiksgegevens, aangezien dit artikel de economische problematiek wil benaderen vanuit de olie-industrie. Een tweede reden is dat de produktiecijfers gemakkelijk ontleend konden worden aan de door Paul D. Torrey, C. L. Moore en George H. Weber op zeer overzichtelijke wijze samengestelde overzichten in hun referaat: „World Oil Resources”. Te zijner tijd verschijnt dit referaat in de te publiceren „Proceedings” van het 6e Wereld Oliecongres.

TABEL 2.

Productie en reserve van ruwe olie benevens de daaruit af te leiden ratio

jaar	productie	reserve	res./prod.
	(in mln. ton)		
1944	355	6.904	19
1949	458	10.825	21
1954	687	18.514	27
1959	959	37.430	39
1961	1.098	40.692	37

Bron: Torrey c.s.

Nam de productie in 17 jaar tijd met ca. 200 pCt. toe, de bekende primaire reserves stegen met ca. 500 pCt., zodat de verhouding tussen reserve en productie steeds gunstiger werd en met bijna 100 pCt. verbeterde. Het is niet aan te nemen dat deze gunstige ontwikkeling in de toekomst in haar tegendeel zal verkeren. Daarvoor kunnen verschillende motieven worden aangevoerd.

Ten eerste de aanwezige additionele reserve aan ruwe olie. Deze hoeveelheden kunnen gewonnen worden door middel van gas- of waterinjecties in de reservoirs, waardoor de aanwezige olie naar boven wordt gedrukt. Torrey meent dat schattingen van deze reserve gerechtvaardigd zijn door de praktische ervaringen die men met de injectiemethode heeft opgedaan. In de Verenigde Staten strekt deze ervaring voor enkele der bronnen zich uit over ruim 35 jaar. De uitkomsten van deze projecten, waarbij de recente ervaringen in andere landen nog kunnen worden gevoegd, geven thans een betrouwbaar steunpunt om mogelijke additionele productie van vele olievelden te schatten. Deze secundaire reserve wordt berekend op 18.312 mln. ton. Tezamen met de primaire reserves leidt dit tot een ratio van 54.

Ten tweede de oliehoudende zanden gelegen in Canada en de schalies van Colorado. De zanden, gelegen in de provincie Athabasca (Canada), omvatten een gebied van ruim 75.000 km², met een dikte oplopend tot 60 meter en een bitumengehalte van ongeveer 15 pCt. De totale olie-reserves van deze zanden worden geschat op waarden liggende tussen 27 en 68 mrd. ton. In het algemeen houdt men voorlopig een schatting aan van ca. 40 mrd. ton, een hoeveelheid gelijk aan de huidige bekende primaire reserve van ruwe olie!

Zijn deze hoeveelheden winbaar? Gegeven de huidige winningstechnieken en marktprijzen is slechts een zeer klein gedeelte dezer zanden economisch exploitabel. Toepassing van het „strip mining — hot water flotation”-proces leidt in Canada tot winning van 400 mln. ton olie onder voorwaarde dat

a. de te verwijderen aardlagen, gelegen boven de olie-zanden, niet te omvangrijk zijn (er is een variatie van 30 tot 600 meter) en

b. alleen zand naar de oppervlakte gebracht wordt, dat minstens 10 pCt. olie bevat ²⁾.

Van de olie kan 99 pCt. dus eerst gewonnen worden na wijziging van de winningstechniek. Met de hiervoor benodigde research en experimentele voorbereidingen is reeds begonnen.

De schalies van Colorado zouden nog rijker zijn. Vermoedelijk is hier een reserve aanwezig, die twee maal zo groot is als de olievoorraad van de Athabasca-zanden.

²⁾ Schatting van Dr. G. W. Hodgson, hoofd van de petroleum-research-afdeling van de Research Council of Alberta, opgenomen in „Oil Sands Approval Poses New Problems” in „Oil-week” van 1 oktober 1962, blz. 17.

Het Denver Research Institute heeft reeds winningsmethoden ontworpen, die het mogelijk maken deze „shale oil” tegen concurrerende prijzen aan te bieden.

Ten derde de belangrijkheid van de zeebodem. Het is bekend, dat 85 pCt. van de olie- en gasreserves in de jongere aardformaties gelegen zijn, met name in de sedimentatiegebieden ontstaan in de geologische tijdvakken Mesozoïcum en Tertiair. Daar grote delen van deze sedimentatiegebieden in het water langs het kustgebied liggen is het begrijpelijk dat de belangstelling voor het zgn. „continentale schild” de laatste jaren sterk stijgt. Met de olie-exploratie onder zeewater houden zich reeds 42 landen bezig.

Om een indruk te geven van de oppervlakten waarom het hier gaat, zij vermeld dat het „Institut Français du Pétrole” op grond van de geologische kennis omtrent het aangrenzende vasteland schat dat 2 mln. km² zeebodem minder dan 25 meter onder de waterspiegel ligt. Ter vergelijking kan men hiertegenover stellen de uitgestrektheid van de huidige aardoliebekkens, liggende in de Verenigde Staten, nl. 2,3 mln. km². Een oppervlakte van dezelfde orde van grootte is te vinden tussen 25 en 55 meter beneden de zeespiegel. Uit deze gegevens blijkt duidelijk dat olie-boren onder water voor landen, gelegen aan oceanen en zeeën, een grote aantrekkingskracht heeft. Of de mogelijkheden olie te vinden onder de zeebodem groter zijn dan op het vasteland is echter nog een open vraag. De huidige stand van de oceanografie laat een antwoord in gunstige zin wel toe. De verwachting is dan ook dat in de eerstvolgende decennia meer zekerheid wordt verkregen.

Een vierde motief voor de ontdekking en vaststelling van aardoliereserves ligt in de mogelijkheid de daarvoor in aanmerking komende sedimentatiegebieden systematischer te onderzoeken op het voorkomen van ruwe olie. De gebieden waar nog geen exploratie plaatsgevonden heeft zijn vele malen groter dan de onderzochte. Voor een zeer groot gedeelte betreft dit streken waar de infrastructuur weinig of in het geheel niet ontwikkeld is. Dit leidt tot hoge exploratiekosten, hetgeen de markt niet dragen kan. Verbetering van exploratiemethoden, die het luk-raak-boren (wildcatting) beperken, zullen in de toekomst leiden tot grotere mogelijkheden betreffende systematisch bodem-onderzoek in afgelegen gebieden.

Een vijfde factor wordt gevormd door de mogelijkheid de uitbating van aardolielagen te verhogen. Bij de bespreking van de produktiekosten wordt hierop teruggekomen.

Overziet men nu bovenstaande mogelijkheden dan is het aannemelijk dat de ratio reserves/productie in de eerstvolgende decennia de stijgende trend uit het verleden zal volgen. Prijsstijging van aardolieproducten als gevolg van schaarste aan ruwe olie ligt dientengevolge niet in de lijn der verwachting.

Produktiekosten.

Wanneer van een toekomstige schaarste aan ruwe olie niet gesproken kan worden, zal dan de groei van het olie-verbruik niet tot staan gebracht worden door stijgende produktiekosten? Dat zou inderdaad het geval zijn als aannemelijk gemaakt wordt dat de produktiekosten van ruwe olie en olieproducten niet op het huidige (reëel gemeten) niveau gehandhaafd kunnen worden in vergelijking met andere brandstoffen.

Verskillende experts betogen dat de kosten onvermijdelijk omhoog zullen gaan. Zo zei Mr. A. H. A. Wynn ³⁾, wetenschappelijk lid van de Engelse „National Coal Board” in

een interview: „Against a background of expanding world energy requirements and rising costs of exploration ⁴⁾ to discover more reserves of oil and natural gas, it seems most unlikely that these immense energy supplies (in 1975 wordt gerekend met een wereldolieverbruik, dat tweemaal zo hoog is als in 1960) will be forthcoming except at higher prices”.

Ook de onafhankelijke olie-expert Levy voorspelt dat de kosten zullen toenemen. Ten aanzien van de olie is de teneur van zijn in 1961 verschenen boek ⁵⁾, dat verhoogde uitgaven nodig zullen zijn om steeds moeilijker toegankelijke olielagen te ontdekken en te exploiteren. Gepaard gaande met stijgende vervoers- en opslagkosten leidt dit tot hogere verbruikersprijzen van het te leveren olieprodukt. Deze redenering is te rechtlijnig en te beperkt omdat er geen rekening gehouden wordt met produktiviteitsstijgingen in de olie-industrie, noch met het feit dat het nuttig rendement van machines en conversieprocessen met olie als brandstof voor verbetering vatbaar is.

In een briljante lezing, getiteld: „Wetenschappelijke vooruitgang en industriële ontwikkeling in de aardolie-sector” ⁶⁾, heeft André Giraud, directeur van het „Institut Français du Pétrole”, een aantal mogelijkheden betreffende produktiviteitsstijging uiteengezet. Enkele daarvan zullen wij summier weergeven.

De methoden om aardoliereserves op te sporen kunnen vereenvoudigd worden in die zin dat er minder omwegen behoeven te worden ingeslagen. Te streven ware dus naar een directe methode. Technici achten dit laatste uitgesloten; Giraud geeft dit toe. Toch vraagt hij zich af of er wel voldoende moeite werd gedaan om meer directe opsporingsmethoden op te stellen. Met een aantal voorbeelden op het gebied van de geofysica, seismologie en meetmethoden toonde hij aan dat er nog grote vooruitgangsmogelijkheden aanwezig zijn. Ideaal zou vanzelfsprekend zijn de ontdekking van een voor koolwaterstoffen specifieke, fysische eigenschap. Zolang dit niet het geval is, moeten de ontwikkelde apparatuur en experimenten worden verfijnd.

Een tweede mogelijkheid ligt in een verlaging van de boorkosten. Het is een bekend feit dat van de duizenden paardekrachten, die bovengronds in de boortoren geïnstalleerd worden, uiteindelijk slechts 25 tot 50 pk nuttig gebruikt worden voor de eigenlijke boorwerkzaamheid door de beitel. Dit heeft tot gevolg dat bij het steeds dieper boren de marginale boorkosten ten opzichte van de gemiddelde met sprongen omhooggaan (zie nevenstaande grafiek).

Duidelijk wordt in de grafiek gedemonstreerd dat — ondanks de prestaties der boorexperts — de toegepaste techniek nog in een staat van onbeholpenheid verkeert. Een der oorzaken daarvan is o.a. het ontbreken van inzicht op een vakgebied, dat eigenlijk grote vorderingen te zien zou moeten geven, met name de mechanica der gesteenten. Het is nog onbekend op welke wijze het best en het snelst een kalksteenlaag, een zandsteenlaag of een leisteenformatie doorboord moet worden, welke krachten, drukken

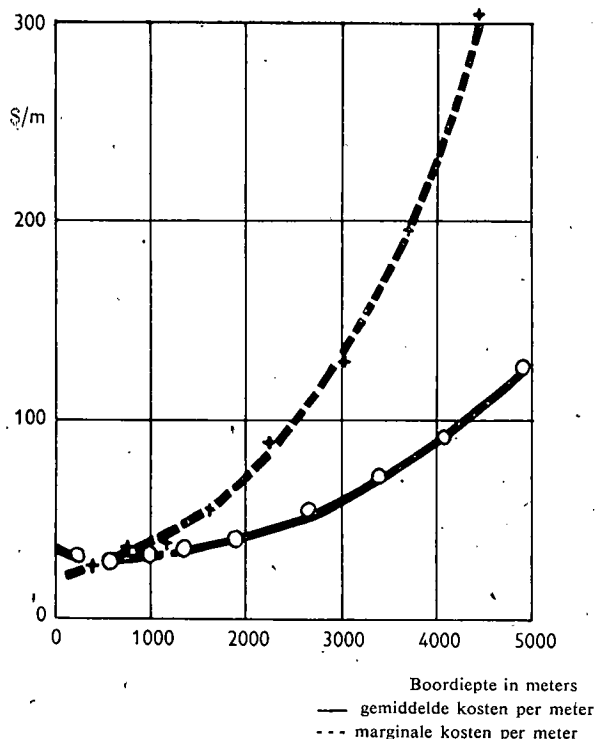
³⁾ „Coal and Nuclear energy. Outlook for Co-existence. An interview with Mr. A. H. A. Wynn”, gepubliceerd in „Nuclear Engineering” van maart 1963, blz. 86 en 87.

⁴⁾ Cursivering van mij.

⁵⁾ W. J. Levy: „Lage und Entwicklungstendenzen des Weltölmarktes in ihrer Auswirkung auf die Energiepolitik Westeuropas, insbesondere der Bundesrepublik”. Herausgegeben vom Bundesverband der deutschen Industrie, 1961.

⁶⁾ In de te verschijnen „Proceedings” van het congres wordt deze lezing eveneens afgedrukt.

Boorkosten per meter in de Verenigde Staten in 1959

BRON: „PETROLEUM FACTS AND FIGURES”.

enz. hierbij optreden en wat de gevolgen daarvan zijn op dieper gelegen stratificaties. In dit verband zijn er in samenwerking met het „Institut Français du Pétrole” belangrijke experimenten gedaan, waarbij o.a. bleek dat kalksteen, onder horizontale druk gezet, zich eerst plastisch vervormd om pas te breken nadat de verticale druk een kritische grens heeft overschreden.

Een derde factor is de uitbating der olielagen. Gemiddeld bedraagt de uitbating 35 pCt. Het ligt voor de hand dat er gestreefd wordt naar verhoging van dit percentage zonder dat de opbrengst van de méér geproduceerde olie gecompenseerd wordt door hogere kosten. Het nieuwste op dit gebied is een tot stand brengen van een hittefront onder de olielaag, die, doordat de voortschrijding ervan binnen zekere grenzen gemodificeerd kan worden, de olie voor zich uitstuwt. In sommige gevallen zou het hierdoor mogelijk zijn de huidige uitbatingfactor met meer dan 2 te vermenigvuldigen ⁷⁾.

Een verder middel tot produktiviteitsverbetering is gelegen in de constructie van motoren en processen met een hoger nuttig rendement dan tot nu toe bereikbaar is. Daardoor zou weliswaar de vraag naar olieprodukten dalen, doch de prijs zou zonder economisch nadeel kunnen stijgen tot een punt waar de totale uitgaven voor brandstof vóór en na toepassing van de verbeterde motoren gelijk zijn.

Ten slotte de invloed van de raffinage op de verbruikersprijzen. In een voortreffelijk betoog hebben Frankel en Newton ⁸⁾ aangetoond, dat het economisch karakter van de raffinage aan het veranderen is. Door het toenemend gebruik van tankers van méér dan 40.000 dwt (geschat wordt dat in 1965 één derde van de tankvloot uit deze tankers zal bestaan) en de uitbreiding van oliepijpleidingen zal het niet meer nodig zijn de raffinage in grote eenheden gelegen bij zeehavens te concentreren. We zien dan ook

⁷⁾ „De Ingenieur”, no. 10, 1963, blz. A 131.

dat raffinaderijen hoe langer hoe meer gebouwd worden daar waar de afstand tot de consument zo klein mogelijk is.

Dit betekent een toeneming van het aantal raffinaderijen, die elk voor zich de gehele scala van olieprodukten moet aanbieden, ten einde aan concurrerende oliemaatschappijen die raffinaderijen in dezelfde streek hebben tegenspel te bieden. Daar raffinaderijen ook gebonden zijn aan principes betreffende „economies of scale” ligt het in de lijn der ontwikkeling dat er afspraken omtrent produkt-differentiatie in een groep raffinaderijen zullen ontstaan dan wel dat verschillende oliemaatschappijen gezamenlijk de produktiecapaciteit van één raffinaderij gaan benutten. Op deze wijze is het mogelijk de voordelen uit het bereiken van het laagste kostenpunt te oogsten.

Einde 1959 bestonden er buiten Noord-Amerika en de Sowjet-Unie reeds 20 gezamenlijk geëxploiteerde raffinaderijen met een totale capaciteit van 35 mln. ton olie per jaar. Op basis van reeds geplande nieuwe projecten zal dit aantal einde 1965 gestegen zijn tot 42 met een capaciteit

van 105 mln. ton olie per jaar. De invloed van deze ontwikkeling op de winstmarge van het raffineren is, dat deze zeer klein is geworden. Dit wordt nog versterkt door het feit dat de olie-industrie haar winsten tracht te concentreren in de sector der oliewinning. Immers, het bezit van een groter aantal eigen raffinaderijen is geen bewijs meer van economische kracht. Een raffinaderij bouwen kan geschieden binnen 2 jaar; het kost daarentegen 10 jaar of meer om een verkoopmarkt op te bouwen. Zeer terecht merken Frankel en Newton dan ook op: „Compared with the other two phases of the oil industry, refining is a service operation”.

Met bovenstaande summier opsomming van mogelijkheden in de olie-industrie moet worden volstaan. Naar onze mening is op het jongste oliecongres duidelijk naar voren gekomen dat de ontwikkeling van de kosten in de olie-industrie nauwlettend wordt gevolgd. Daarnaast groeit het inzicht dat er voor produktiviteitsverbeteringen belangrijke mogelijkheden openstaan.

Leiderdorp.

Drs. I. PELS.

INGEZONDEN STUK

Schrijvers en cijfers - feiten en ficties?

Drs. C. de Koning verdient de dank der schrijvers dat hij (in „E.-S.B.” van 25 september 1963) een aantal misverstanden omtrent het schrijversprotest helpt opruimen en hen van steekhoudende argumenten voorziet. Maar hoe weet hij nu al dat hun actie heeft gefaald? Vriendelijke gestes van een staatssecretaris zijn niet „het enige tastbare resultaat” geweest. De uitgaven voor de letterkunde zullen in 1964 met f. 208.000 tot f. 690.000 worden verhoogd, in plaats van met f. 65.000 in 1963. De besprekingen die op initiatief van de toenmalige staatssecretaris zijn begonnen over de vorming van een Schrijversfonds, worden voortgezet. Hoe kan Drs. De Koning nu al weten dat het bij die ene stap van twee ton zal blijven en dat een van wat ruimere middelen voorzien fonds niet zal worden opgericht?

De argumenten die Drs. De Koning verwerpt, zijn in de hitte van de strijd inderdaad door de aanhang gebruikt, maar de meeste ervan zal hij in de beide memoranda die aan de staatssecretaris zijn aangeboden en waarvan de tekst door het Actie-Comité is verspreid, niet aantreffen. Deze stukken, waarin de subsidie-eisen worden gesteld en gemotiveerd, waren weinig emotioneel en zelfs niet bijzonder onzakelijk. Er werd bijv. geen „gegarandeerd beroepsinkomen” in gevraagd en geen „ongerichte subsidie” op basis van „coöptatie als enig selectie criterium”. Een paar slecht lezende krantoredacteuren en een ongelukkig perscommuniqué van de staatssecretaris hebben die „eisen” in omloop gebracht. Het Actie-Comité heeft in feite slechts aangedrongen op een aantal principiële verbeteringen in een al jarenlang gevoerd beleid en een ruimere beschikbaarstelling van middelen, waardoor dat beleid meer zou krijgen te betekenen dan een vaderlijk gebaar. De onzakelijkheid van hoofdredacteuren die hun beter ingelichte letterkunderedacteuren opzijzetten en van theoretiserende bestrijders als Prof. K. van het Reve die zich geen moeite gaven om ook van feiten kennis te nemen, hebben mischien wel meer verwarring gesticht dan de vurige praat der voorstanders.

Zelfs in het verhelderende artikel van Drs. De Koning is er van de misverstanden nog wat blijven hangen. Er

wordt in het eerste memorandum van het Actie-Comité gesproken van „scheppende” en „uitvoerende” kunstenaars, maar er is geen sprake van dat aan deze gebruikelijke onderscheiding een waarde-oordeel is verbonden. Van „alleen maar uitvoerende” kunstenaars, die in het artikel van Drs. De Koning optreden, wordt dan ook niet gerept en het argument luidt niet dat scheppende kunstenaars moeten worden gesubsidieerd wegens het blote feit dat ook uitvoerende kunstenaars subsidie krijgen, maar: scheppende kunstenaars verdienen subsidie te krijgen op dezelfde gronden als uitvoerende kunstenaars: voor het scheppen van „gunstige voorwaarden voor hun arbeid”, om de Memorie van Toelichting op de jongste begroting van O.K. en W. aan te halen. Hoe Drs. De Koning verder tot zijn generalisatie komt dat de toneelsubsidies hebben geleid „tot het centrifugeren van het Nederlands toneel in gezelschappen die, zeker van hun inkomsten, toneel-experimenten ondernemen waarvoor geen publiek te vinden is”, is mij niet duidelijk. Uit eigen ervaring met de financiën van zo'n gezelschap kan ik verklappen dat de zekerheid, althans bij één gezelschap van de zeven, minder groot en het publiek voor de experimenten (w.o. de opvoering van nieuwe Nederlandse stukken) veel groter is dan hij klaarblijkelijk veronderstelt.

Ten slotte nóg een klein misverstand: ik ben niet de eerste die „een plaatsje aan de subsidietafel” heeft ingeruimd voor schrijvers van kinderboeken. Dat heeft het Actie-Comité gedaan in zijn tweede memorandum waarin het zijn wensen nader heeft toegelicht. Inderdaad wordt daarin gesproken van *uitstekende* kinderboeken, *die aan de hoogste eisen voldoen*, zoals daarin ook gesproken wordt van (door *bevoegde* commissies te beoordelen) 5-jarige stipendia aan schrijvers *van verdienste*, incidentele stipendia aan jonge *talentvolle* schrijvers, erepensioenen aan schrijvers *van formaat* en aanvullende honoraria wegens eerste uitgaven *van literaire aard*. Het gaat om uitkeringen aan makers van literaire kunst en daartoe behoort niet elk geschrift, volgens sommigen zelfs geen enkel kinderboek:

Amsterdam.

J. J. KLANT.

De kritiek van de heer Klant is zakelijk gefundeerd en grotendeels juist. We zijn het erover eens dat een ruimer subsidiëring van auteurs meer baat dan schaad, en dat de vorm van een kaste-subsidie te enen male verwerpelijk is.

Tegen een zijner mededelingen moet ik me echter verzetten. De heer Klant schrijft: „De onzakelijkheid van hoofdredacteurs die hun beter ingelichte letterkunde-redacteurs opzijzetten en van theoretiserende bestrijders als Prof. K. van het Reve die zich geen moeite gaven om ook van feiten kennis te nemen, hebben misschien wel meer verarring gesticht dan de vorige praat der voorstanders”. Hierbij plaats ik de aantekening dat geen van de door mij aangehaalde argumenten aan de dagbladders is ontleend. Men vindt ze in de artikelen van de auteurs Pierre Dubois, H. van Galen Last, H. Gomperts, W. F. Hermans, Mevr. J. E. Kool-Smit, A. Nuis en G. K. van het Reve, gepubliceerd of geciteerd in het „Hollands Weekblad” no. 186 van januari 1963.

Ik acht het onjuist om niet bij name genoemde hoofdredacteurs verantwoordelijk te stellen voor het in omloop brengen van de gewraakte argumenten, waar deze zo duidelijk door de schrijvers zélf (waaronder enkele literaire redacteurs) zijn opgeworpen. Prof. K. van het Reve is geenszins een theoretiserend bestrijder, doch een auteur van naam die o.m. een Russisch leerboek, een literaire detective („Twee minuten stilte”, G. van Oorschot) en een literaire reisbeschrijving („Rusland voor beginners”, G. van Oorschot) op zijn naam heeft staan.

De Bilt.

Drs. C. DE KONING.

BOEKBESPREKING

Prof. Dr. W. J. van de Woestijne: Essay on the Long Term Value of Money. Uitgave van De Twentsche Bank, Amsterdam 1962, 20 blz.

In de periode november 1960 tot april 1961 bevatte dit tijdschrift een interessante discussie, die begon met een artikel van Prof. Van de Woestijne¹). De schrijver ging daarbij in tegen de gedachte, dat wij in onze tijd getuige zijn van een sluipende inflatie. Deze opvatting vindt in de feiten geen steun; de gulden is sedert 1952/53 merkwaardig waardeverlozen geweest, aldus een tweetal zinnen aan het slot van het eerste artikel. De Twentsche Bank heeft in deze discussie aanleiding gevonden om de Delftse hoogleraar in de economie te vragen zijn denkbeelden inzake de waarde van het geld op lange termijn in een brochure uiteen te zetten. Daaraan hebben wij dus dit geschrift te danken.

De schrijver is voorzichtig, hij voorspelt niets, hij wil alleen maar wijzen op de mogelijkheid „that a price break of major proportions is not to be ruled out” (blz. 20). Men heeft immers meermalen gezien, dat er een prijsstijging optrad tijdens een oorlog en dat de prijzen daarna de neiging hadden weer te dalen. Een theoretische verklaring daarvoor zou naar de mening van Van de Woestijne kunnen zijn, dat tijdens oorlogsperiodes de kwantiteits-theorie van het geld het meest actueel is, terwijl in vredesperiodes de „klassieke theorie” toepasselijk zou zijn.

Die klassieke theorie zou volgens het schema van Korteweg en Keesing in hun boek „Het moderne geldwezen” moeten worden gekenschetst als de metallistische variant van de goederentheorie en het is deze theorie waarvoor Van de Woestijne, als ik het goed zie, een zwak heeft. Als de prijzen door overmatige uitgifte van papiergeld tijdens

een oorlog zijn gestegen, dan zal men een terugkeer moeten zien naar een meer natuurlijk, een meer vooroorlogs peil, omdat de uitgifte van papiergeld door speciale leningen en belastingen weer wordt verminderd en de flexibele prijzen de neiging hebben zich naar beneden aan te passen aan de meer starre. Het meest star was uiteraard vanouds de prijs van het standaardmetaal, omdat deze bij de wet was vastgelegd. Als voorts de produktiekosten van allerlei andere goederen op dezelfde wijze fluctueren als die van goud en zilver, dan blijven de prijzen, uitgedrukt in goud resp. zilver, uiteraard constant. Een metallieke standaard hebben we niet meer, doch er zijn wel andere starre prijzen en de flexibele hebben, zoals gezegd, de neiging om naar het peil van de starre af te dalen, aldus het betoog.

Het is jammer, dat dit theoretische deel van de brochure niet verder uitgewerkt is. Ik heb een ogenblik gedacht, dat de schrijver ook thans nog aan de prijs van het goud dacht als een soort basis voor de andere prijzen. Dat gaat geloof ik niet op, omdat de starre prijs van het goud thans alleen maar gehandhaafd kan worden dank zij het feit, dat de houders van dollars in feite van hun recht tot omzetting in goud geen gebruik maken. Maar welke goederen heeft Van de Woestijne dan op het oog? En is het niet zo, dat de goederen met een starre prijs tijdens een oorlog toch ook zodanig in prijs stijgen, dat ze moeilijk meer terug kunnen naar het vooroorlogse peil?

De analyse van de groothandelsprijzen in de Verenigde Staten in de 19e en 20e eeuw is zeker leerzaam, in zoverre hieruit blijkt, dat de prijzen van 1960 niet meer dan 20 pCt. boven die van 1920 lagen; doch moet daartegenover niet gesteld worden, dat de organisaties in het economisch leven thans een prijsopdrijvende kracht betekenen, die er vroeger niet in die mate was? Aan deze organisaties en hun kracht wordt in het essay geen aandacht gewijd.

De tabellen van de prijzen van tarwe, katoen, kolen en ijzer in de loop der eeuwen zijn naar mijn smaak minder overtuigend dan de cijfers over de groothandelsprijzen. Inderdaad ziet men *per saldo* weinig verandering tussen 1790 en 1945, doch de relatieve betekenis van deze grondstoffen is uiteraard in de loop van de tijd aanzienlijk verminderd. Met moet voor iedere tijd de waarde van de geldeenheid stellen tegenover het goederenpakket, dat *voor die tijd* representatief was. Stel, dat ik een obligatie van een eeuwige lening had geërfd; als mijn betovergrootvader een aflossing van duizend gulden had gekregen (doordat inkoop plaatsvond), zou hij misschien wel een flink deel daarvan hebben besteed aan tarwe, katoen, kolen en ijzer. Doch als ik op mijn beurt een aflossing krijg, dan vormen die stoffen een veel kleiner deel van mijn besteding en dan zullen we het erover eens zijn, dat ik met die duizend gulden *op mijn manier* veel minder kan doen dan mijn voorvader op *zijn manier* en daar gaat het toch om.

In dit verband wil ik er nog op wijzen, dat Van de Woestijne in zijn eerste artikel van de genoemde discussie in dit blad vier maatstaven aanwees, die niet op sluipende inflatie wezen, terwijl slechts één dit wel deed. Maar die ene was de index van de kosten van levensonderhoud en het is nu juist de prijsindex van de consumptie die naar mijn mening het belangrijkste is, omdat deze index betrekking heeft op het grootste deel van de uiteindelijke bestemming van de geproduceerde goederen en diensten.

Ook al is men het niet met de auteur eens, toch stimuleert dit essay het nadenken over de toekomstige waarde van het geld; het zou zeker van belang zijn indien collega Van de Woestijne de kwestie van de daling naar een meer natuurlijk niveau nog eens nader uit de doeken deed.

Tilburg.

H. W. J. BOSMAN.

¹) „De waardevermindering van de gulden” in „E.-S.B.” van 2 november 1960.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De kwartaaluitkering aan de gemeenten op 25 oktober deed de kassen der banken weer op een bevreemdend peil komen, terwijl hiertegenover het tegoed van 's Rijks Kas bij De Nederlandsche Bank van de recordstand van f. 1.284 mln. naar het toch nog hoge bedrag van f. 937 mln. terugviel. Deze gang van zaken maakte een einde aan een korte periode van krapte. De normale aanwas in de bankbiljetten-circulatie onttrok in de afgelopen week toch nog zo'n belangrijk bedrag aan de bankkassen, dat in de laatste dagen van de maand zich opnieuw krapteverschijnselen uitten. Het terugvloeien van het bankpapier uit de circulatie zal in de komende dagen echter een verruimende factor blijken.

Kapitaalmarkt.

De eerste grote financiële transactie van de nieuwe Minister van Financiën is voor hem weinig bevreemdend verlopen. Van de f. 400 mln. bleven aanvankelijk f. 95,7 mln. ongeplaatst, welk bedrag door de Rijksfondsen moest worden opgenomen. De koerssteun, die in de aan de inschrijving voorafgaande weken aan uitstaande 4½ pCt. leningen werd gegeven, waarvan het zeer de vraag is of deze in de omstandigheden, die in de afgelopen periode golden, wel gerechtvaardigd is, heeft dus geen effect gehad.

Inmiddels is de staat druk doende de eigen investeringen voor het komende jaar op een lager peil te brengen. Voor zover men hierin slaagt betekent dit een geringere behoefte aan financieringsmiddelen waardoor uit dezen hoofde een kleiner beroep op de kapitaalmarkt nodig zal zijn. De komende loon- en prijsstijgingen zullen op het bedrag der leningen in het volgende jaar eveneens invloed hebben. Enerzijds zullen de rijksuitgaven omhoog gaan, anderzijds worden de staatsinkomsten beïnvloed. Wat dit laatste betreft zal de inkomstenbelasting hoogstwaarschijnlijk meer gaan opbrengen. Hoe het met de vennootschapsbelasting zal gaan is moeilijker te bepalen. Per saldo lijkt een stijging der totale belastingmiddelen waarschijnlijk. Het is zeer wel mogelijk, dat het totale beroep van de staat op de kapitaalmarkt in 1964 lager zal uitvallen dan in de Miljoenennota is berekend.

Niet alleen de rijksoverheid, ook de lokale publiekrechtelijke lichamen zullen moeten meedoen met de investeringsbeperking. Hiermede wordt bedoeld ruimte te scheppen voor de komende consumptievergroting, waardoor men tracht te bereiken, dat de totale bestedingen binnen de beschikbare middelen zullen blijven.

Met ingang van 1 november is voor de lagere overheid een leningplafond ingesteld. Dit geschiedt op grond van de wet kapitaaluitgaven publiekrechtelijke lichamen, een wet waarvan gezegd is, dat deze de gemeenten en provincies weer vrije toegang tot de kapitaalmarkt zou geven. Deze vrijheid

De Coöp. Condensfabriek „Friesland” heeft zich als een der grootste melkverwerkende bedrijven ter wereld gedurende de laatste jaren sterk ontwikkeld.

De vergroting van haar binnen- en buitenlandse afzet heeft geleid tot een uitbreiding van het gebouwencomplex en van het gedifferentieerde productieapparaat. Een ander heeft met zich meegebracht, dat aan het doelmatig functioneren van het bedrijf regelmatig aandacht moet worden geschonken.

De afdeling efficiency verricht daartoe onderzoekingen en zal onder supervisie van de bedrijfsleider adviezen moeten geven over aangelegenheden betreffende efficiency en produktiviteit en verbeteringen moeten introduceren.

DE COÖPERATIEVE CONDENSFABRIEK „FRIESLAND” TE LEEUWARDEN

zoekt een

BEDRIJFSECONOOM of INGENIEUR

die de leiding op zich kan nemen van de Afdeling Efficiency.

Deze staffunctionaris zal leiding moeten geven aan het onderzoek, dat gericht is op verbetering van de efficiency en verhoging van de produktiviteit.

Hiertoe moeten o.a. worden gerekend:

- produktiviteits- en kostenfactoren;
- doelmatige ruimte-indeling en routing intern en extern transport;
- beloningssysteem verband houdende met de produktiviteit.

De functionaris zal daartoe moeten samenwerken met andere staffunctionarissen en afdelingschefs.

Enige bedrijfservaring is gewenst, doch niet vereist.

Sollicitaties met vermelding van personalia, opleiding en ervaring te richten aan de Afd. Personeelszaken van bovengenoemd bedrijf, Postbus 226 te Leeuwarden.

wordt dus meteen weer beknot. De lagere overheid mag in de periode van 1 november 1963 t/m 31 oktober 1964 niet meer aan geldleningen langer dan één jaar opnemen dan 91 pCt. van het bedrag, dat in de basisperiode van 1 juli 1962 t/m 30 juni 1963 is aangegaan of gegarandeerd. De regering acht dus de bijzondere omstandigheden in het economisch leven aanwezig, die het in de wet voorziene ingrijpen mogelijk maken, te weten een overspannen conjunctuur.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	28 dec. 1962	H. & L. 1963	25 okt. 1963	1 nov. 1963
Algemeen	345	401 — 346	387	388
Intern. concerns	464	560 — 463	534	536
Industrie	319	359 — 321	347	348
Scheepvaart	134	164 — 135	162	158
Banken	257	261 — 231	241	239
Handel enz.	150	162 — 150	160	162

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.	28 dec. 1962	25 okt. 1963	1 nov. 1963
Kon. Petroleum	f. 157	f. 164	f. 164,30
Philips G.B.	f. 139	f. 147	f. 148,60
Unilever	f. 138,40	f. 140,70	f. 140,40
A.K.U.	401½	504	506½
Hoogovens, n.r.c.	558	562½	566
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	723	777	782
Zwanenberg-Organon	909¾	917	912
Van Gelder Zn	244	230	231½
Amsterdamsche Bank	390	361	378
Robeco	f. 208	f. 228	f. 226
New York.			
Dow Jones Industrials	652	756	754
Rentestand.			
Langl. staatsobl. a)	4,24	4,47	4,51
Aand.: internationalen a)	3,20		3,29
lokalen a)	3,86		3,59
Disconto driemaands schatkist- papier	2	1½-2	1½-2

a) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN.

BELANGRIJKE LEVENSMIDDELENINDUSTRIE

in de sector van merkartikelen heeft
gelegenheid tot plaatsing van een
econo om in de functie van

COMMERCIEEL ADJUNCT-DIRECTEUR

In deze functie heeft hij een belangrijk aandeel in de vorming en uitvoering van het verkoopbeleid van het bedrijf, zowel in een direct leidinggevende taak als adviserend ten aanzien van de directie. Een uitstekende kennis en ervaring van marketingproblemen voor de levensmiddelenindustrie is vereist. Met het oog op de continuïteit in de topleiding van het bedrijf wordt gedacht aan kandidaten die omstreeks 35 jaar zijn. Gegarandeerd basissalaris en aandeel in de winst, welke tezamen een inkomen vormen van f 50.000,- - f 60.000,- per jaar.

Met de hand geschreven brieven met informatie over opleiding, praktijk en leeftijd en vergezeld van een recente pasfoto vóór 11 november a.s. aan het bureau van dit blad onder nummer. E.-S.B. 45-1, Postbus 42, Schiedam.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

N.V. PHILIPS' GLOEILAMPENFABRIEKEN EINDHOVEN

Ten behoeve van activiteiten op het gebied van STAFPLANNING en -VORMING wordt gezocht een

medewerker op academisch niveau

(bij voorkeur ir. of econ. drs.)

Deze functionaris zal worden belast met theoretisch en praktisch werk op het terrein van het organisatieonderzoek binnen het raam van de management development activiteiten van het concern (studieopdrachten, onderzoek projecten, advieswerk, optreden als docent).

Gegadigden dienen enige jaren ervaring op het bovengenoemde gebied te hebben opgedaan, hetzij in een wetenschappelijke, hetzij in een meer praktisch gerichte functie.

Goede kennis van de moderne talen, met name van het Engels, is in verband met de internationale gaardheid van het werk zeer gewenst.

Brieven kunnen worden gericht aan het Hoofd van de Afdeling Personeelzaken, Willemstraat 20, Eindhoven, onder ESB 63150.

***Maak gebruik van
de rubriek***

VACATURES

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend; begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

vraagt

ter versterking van de staf, die toegevoegd is aan de conserndirectie,

een econoom

de taak omvat

- het voorlichten en adviseren van de conserndirectie omtrent investeringsvraagstukken van alle bij het concern aangesloten bedrijven, in nauwe samenwerking met andere functionarissen van academisch niveau.

wij zoeken een functionaris

- met doctoraal examen economie;
- met belangstelling voor de vraagstukken die samenhangen met het investeringsbeleid in industriële ondernemingen;
- met ervaring in het maken van bedrijfseconomische calculaties, rentabiliteitsbeoordelingen, enz.

sollicitaties

onder bijvoeging van een met de hand geschreven levensloop en een recente pasfoto, richten aan de directie, postbus 25 te Hengelo.

Efficiency

bespoedigt

Uw contacten met gegadigden

★

Indien

Uw telefoonnummer in Uw annonce moet worden opgenomen, vermeld dan tevens het

NETNUMMER

PROOST EN BRANDT n.v.

RUSLAND 26 — AMSTERDAM

Ter vervulling van de vakature

CHEF INTERNE CONTROLE

zoeken wij contact met een

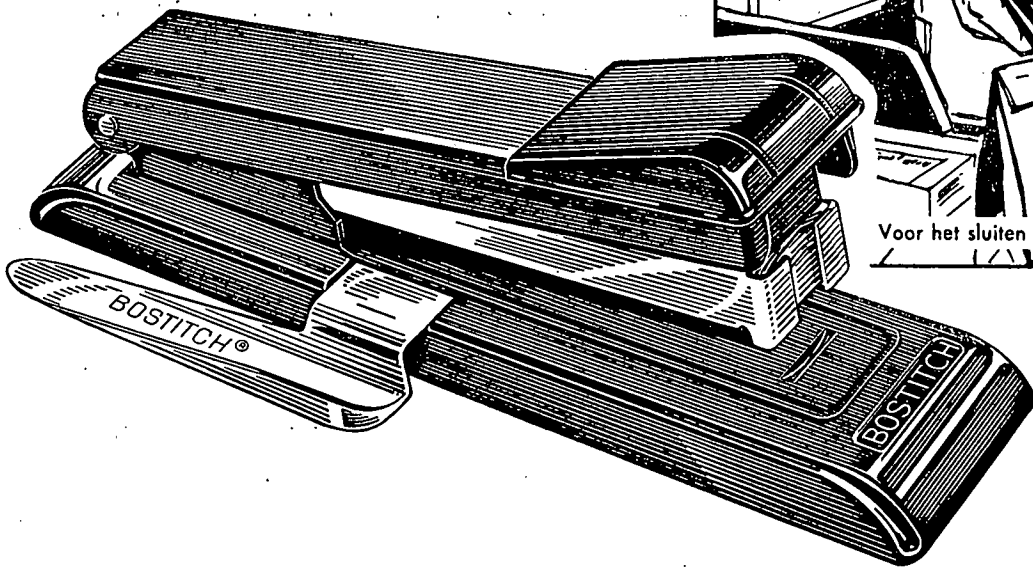
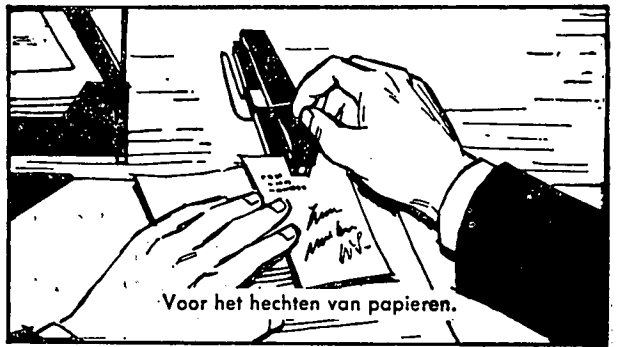
ASPIRANT-ACCOUNTANT

die ervaring bezit als 1e assistent-accountant en die met de NIVA-studie gevorderd is tot de inrichtingsleer.

De bedoeling is dat wij na voltooiing van de studie beschikken over een INTERNE ACCOUNTANT, die een zelfstandige taak vervult in nauwe samenwerking met ons extern accountantsbureau. Leeftijd: omstreeks 30 jaar.

Spoedige indiensttreding is gewenst.

Brieven met uitvoerige inlichtingen omtrent theoretische vorming, praktische ervaring en persoonlijke omstandigheden te richten aan de afdeling Personeelzaken.

HET hechtapparaat voor het moderne kantoor!

De BOSTITCH B8 kantoorhechtmachine, met handige nietjes-wipper

Hechten met de BOSTITCH B8, met handige nietjes-wipper, gaat sneller en is steviger dan het gebruik van de ouderwetse paperclips, die bovendien een stapel papieren in de linkerbovenhoek meer dan twee maal zo dik maken. En — wat bij elkaar hoort, blijft ook bij elkaar!

Het verwijderen van nietjes is heel eenvoudig, want dit sierlijke hechtapparaat is voorzien van een nietjes-wipper. Hiermede kunt U aan elkaar gehechte papieren ook weer heel gemakkelijk los maken en hergroeperen.

Bruikbaar op zo vele manieren, als hecht tang of — als U het voetstuk van de B8 geheel openklapt — als tacker om b.v. papieren op een bord of aan de wand te bevestigen.

Vraagt Uw kantoorboekhandelaar om zo'n handige BOSTITCH B8. Mocht hij ze niet in voorraad hebben vraag ons dan even om adressen van leveranciers in Uw woonplaats.

BOSTITCH
hechtmachines en hechtstieten

hechten beter — hechten sneller

Bostitch, Inc., U.S.A.
Officieel Vertegenwoordiger
DEKKER-VERPAKKING N.V.
W. Fenengastraat 21, Amsterdam
Tel. 59765 (4 lijnen)
*wettig gedeponeerd

*gedeponeerd handelsmerk

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTEN

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

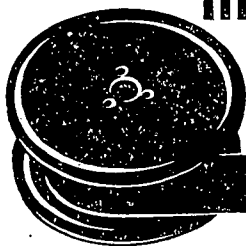
LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM - ARNHEM

Pelikan schrijfmachinelint
van natuurzijde is voor
verzorgde zakenbrieven
toonaangevend geworden.

**Pelikan schrijfmachine-
linten geven Uw correspondentie
cachet en distinctie.**

Pelikan

Günther Wagner Hannover Pelikan-Werke

Alleenvertegenwoordigers voor Nederland

H. van Gemert & Co. N.V. Amsterdam